

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
Факультет історії, політології і міжнародних відносин
Кафедра історії України і методики викладання історії

ДИПЛОМНА РОБОТА

на здобуття першого (бакалаврського) рівня вищої освіти

на тему:

«ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ З ПОЛЬЩІ 1944-1947 рр.»

Студентки 4 курсу, групи СОІз-41
напряму підготовки (спеціальності)
014.03 «Середня освіта (Історія)»

Раско Юлії Іванівни

Керівник:

кандидат історичних наук, доцент

Мішук Андрій Іванович

Рецензент:

кандидат історичних наук, доцент

Кобута Степан Йосифович

Національна шкала: _____

Університетська шкала: _____

Оцінка ECTS: _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ПІДГОТОВКА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕПОРТАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ, ЯК СКЛАДОВА РЕАЛІЗАЦІЇ СТАЛІНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИУКРАЇНЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ 1944-1947 РР.	8
РОЗДІЛ 2.НАСЛІДКИ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДЛЯ ПОЛЬСЬКОГО І УКРАЇНСЬКОГО НАРОДІВ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ.....	22
РОЗДІЛ 3. МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ШКОЛІ.....	42
ВИСНОВКИ	48
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	52
ДОДАТКИ	59

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Друга світова війна та депортації населення призвели до великих людських втрат і незворотних етнополітичних змін у Центральній та Східній Європі. Модель дослідження цього періоду виключно з точки зору політичної історії стає неспроможною, вона спрощує уявлення про минуле. Антропологічний поворот, який відбувся в західній історіографії 1970-1980-х років, з особливим наголосом на травматичному досвіді та формі його вираження в усній історії та історичній пам'яті, стає помітним і в українській історіографії.

Акцент на специфічній методології дозволяє простежити патерн усвідомлення, відтворення/репрезентації історичних подій середовищами пам'яті, зокрема депортованими українцями з Польщі, на основі яких будується наратив, культурну травму через наявність болісних спогадів війни та вимушеного переселення. Водночас існує потреба вивчити процес включення бачення історії в великий наратив держави. Світові зміни, які призводять до розмивання та відкриття кордонів, започаткували процес глокалізації, а відтак і переосмислення ідеї регіону та локальної ідентичності. Тому вивчення регіонів, їх просторових та уявних моделей відкриває багато дослідницьких перспектив, особливо коли йдеться про прикордоння.

Території Холмщини, Надшшя та Лемківщини, які є фактично найзахіднішими регіонами проживання українців у межах етнографічного ареалу, особливо цікаві з точки зору свого розташування та поєднання кількох культур. Дослідження цієї території дозволяє простежити, як зміни кордонів впливають на населення цих територій (особливо, якщо вони втратили з ними зв'язок), як люди усвідомлювали прикордонний простір, як цей простір впливав на самосвідомість, уявлення про своє місце. в цьому. Також є можливість досліджувати спеціальні моделі конструювання ідентичності, оскільки, враховуючи, що кордон – це простір, створений

представниками різних культур, тут діють дещо інші механізми легітимності спільноти.

Мета дослідження: вивчити історію про депортації українців з Польщі 1944-1947 рр.

Завдання:

- дослідити депортацію українців з Польщі 1944-1947 рр, як складову реалізації сталінської національної політики;
- розглянути підготовку та реалізацію депортаційних заходів проти українців на теренах їх компактного проживання на території Польщі 1944-1947 рр.;
- проаналізувати наслідки депортації українців для польського і українського народів після завершення другої світової війни;
- з'ясувати можливості для використання зібраного й опрацьованого матеріалу в шкільній освіті.

Об'єкт дослідження: депортації українців з Польщі 1944-1947 рр.

Предмет дослідження: аналіз депортаційних етапів українського населення з Польщі у 1944-1947 рр. їх хід та наслідки.

Хронологічні рамки охоплюють період 1944–1947 рр., Нижньою межею дослідження є вересень 1944р. , верхньою межею є квітень-серпень 1947р. впродовж якого здійснювалися переселенські/депортаційні процеси українців з Польщі на територію УРСР. Для ґрунтового висвітлення даної тематики автори роботи виходили поза вказані хронологічні межі.

Географічні межі визначені регіонами, які піддалися демографічним змінам на заключному етапі Другої світової війни та у повоєнний час. Виходячи із завдань роботи вивчалися територія Польської Народної Республіки (Холмщина, Лемківщини, Надсяння, Південного Підляшшя) та західна частина УРСР (Волинська, Станіславська, Дрогобицька, Рівненська, Львівська, Тернопільська області УРСР).

Стан вивчення проблеми. Питання переселення українців із Польщі до УРСР та взагалі обміну (переселення) населенням між згаданими країнами

останнім часом посідає одне з провідних місць в історіографії польсько-українських відносин у ХХ ст. Це пояснюється насамперед недоцільністю подібного явища попередньою радянською історичною наукою та неможливістю розробки теми в ПНР, а також уявним підходом до проблеми переселення як до другорядної проблеми – порівняно, скажімо, до польсько-українського конфлікту 1940-х рр. чи до операції «Вісла». По-друге, поступове вичерпання новизни вищезазначених тем, а також необхідність створення підґрунтя для їх якісного окреслення сприяли зростанню інтересу до переміщення населення, яке тривало три роки і стало головним чинником національного очищення по обидва боки кордону.

Міждержавні переміщення населення внаслідок зміни кордонів країн Східної Європи на завершальному етапі Друга світова війна та перші післявоєнні роки були проблемною сферою досліджень вчених багатьох країн протягом двох десятиліть. В українській та польській історичній науці взаємно спрямовані масові переселення поляків із західних областей України до Польщі та українців з етнічних регіонів Лемківщини, Надся, Холмщини та Підляшшя УРСР у 1944-1946 рр., які відповідно до них залишалися у складі Польщі. з угодами, які користуються неослабним науковим інтересом лідерів антигітлерівської коаліції, укладеними на конференціях у Тегерані (1943 р.) і Криму (1945 р.) та після укладення угоди між урядом СРСР і Польським комітетом національного визволення (ПКНВ) на радянсько-польському кордоні (1944).

В обох країнах щорічно виходить кілька десятків наукових і публіцистичних праць, які безпосередньо присвячені або торкаються окресленої проблематики. Вагомий внесок у процес його дослідження внесли українські вчені І. Андрухів [2], І. Білас [4-7], О. Буцько [11-12], Р. Дрозд [30-31] Р. Кабачій [34-37], В. Сергійчук [60] та ін.

Зважаючи на достатньо велику кількість історіографічних праць та достовірність діагностики проблеми, можна вважати, що сучасний стан дослідження є вершиною наукового та суспільного інтересу до неї. Проте це

не применшує потреби у комплексному дослідженні чи переосмисленні його окремих аспектів. Зокрема, уточнення/пояснення семантичного значення ключових термінів: «депортація», «розселення», «виселення», «депортація», «евакуація», інколи «опціон», «переведення», «репатріація», які представлені українською та польською мовами у науковій літературі окреслить переміщення українців із Польщі до УРСР у 1944-1946 рр. та, з огляду на значне термінологічне розмаїття, визначте правомірність їх вживання щодо цієї міграційної хвилі населення.

В українській історичній науці досі залишається багато дискусійних питань щодо депортації українців з етнічно українських земель, які внаслідок угоди між Польщею та УРСР від 9 вересня 1944 р. потрапили під юрисдикцію Польщі, зокрема питання періодизації. Різні вчені, як українські, так і польські, викладають своє бачення періодів переселення за одним критерієм.

Український історик І. Білас [3-6], керуючись критерієм добровільності чи насильства в переселенських акціях, виділяють два етапи депортації. Е. Мисило, польський історик українського походження, поєднує обидва ці критерії: злочинців і насильство/ненасильство, пропонуючи поділ на чотири етапи. Професор зі Львова Ю. Сливка [12], у своїх дослідженнях приходять до бачення депортації в Західній Україні як безперервного насильницького процесу з 1939 р. до початку 1950-х рр. з дуже умовним поділом на етапи. На їхню думку, незважаючи на кривдників, усі ці процеси були жорстокими.

Методологічну основу праці становлять загальнонаукові принципи: наукової об'єктивності, системності, контекстуалізації. Використаний кейс-стаді підхід до формулювання об'єкту дослідження, який передбачає вивчення феномену депортації крізь призму політичної та соціальної історії переселення українців із польсько-українського прикордоння у 1944–1947 рр., і різних рівнів пригадування/пам'ятання: особистісного та безпосереднього пригадування свідків, опосередкованого в родинах та

спільноті депортованих, і ширше в регіонах проживання депортованих та загалом у країні (крізь призму медійних образів та повсякденних уявлень).

Наукова новизна результатів дослідження полягає в комплексному відображенні й аналізі як відомих вже фактів депортації українців з ПНР 1944-1947рр, але переосмислених з позицій сучасної методології, так і маловідомих.

Практичне значення – під час аналізу, верифікації джерельного матеріалу, особливо усної історії, опублікованих спогадів дає можливість комплексно простежити процес творення наративів про трагічні, болісні події, отримані результати роботи можуть бути використані для розуміння впливу посттравматичних-стресових розладів, культурної травми на бачення подій, повторну віктимізацію суспільних груп, які пережили війну, примусовий виїзд із домівки, як от сучасні внутрішньо переміщені особи. А також, в загальноосвітній школі у 11 класі, де вивчається історія України періоду Другої світової війни. Більш детально можливості використання результатів дослідження в шкільній освіті буде розглянуто в окремому розділі.

Структура роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел (80 позицій) і додатків, та побудована за проблемно-хронологічним принципом. Загальний обсяг роботи становить 90 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ПІДГОТОВКА ТА РЕАЛІЗАЦІЯ ДЕПОРТАЦІЙНИХ ЗАХОДІВ, ЯК СКЛADOVA РЕАЛІЗАЦІЇ СТАЛІНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ПРОТИ УКРАЇНЦІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПОЛЬЩІ 1944-1947 РР.

Один із найтрагічніших і найнеприємніших розділів в історії українсько-польських відносин другої половини ХХ ст. триває акція переселення українців з Польщі до УРСР у 1944–1947 роках.

Наразі найбільш усталеною є така періодизація депортацій українців у 1940-х роках: – вересень 1944 р. – вересень 1945 р.: добровільне переселення (невелика кількість переселенців); - вересень 1945 р. - вересень 1946 р.: жорстоке, насильницьке переселення (масове); – квітень – серпень 1947 р.: операція «Вісула», очищення Закерзоння від українців. Слід зазначити, що на землях Надсянщини, Лемківщини, Хелмщини та Підляшшя, які фактично об'єднані під назвою Закерзоння, депортаційні процеси відбувалися неоднаково за часом і перебігом. Зокрема, на Лемківщині через гірський і важкодоступний ландшафт депортації тривали найдовше, охоплюючи всі три етапи. Операція «Візула» торкнулася найбільше населення Лемківщини. Щодо Надсянщини, то в другий, найбільш жорстокий період (вересень 1945–вересень 1946 рр.) більшість українського населення Перемського, Ярославського та Любачівського районів було переселено та депортовано. Проте бурхлива діяльність польських шовіністів у Надсянні почалася вже в лютому-березні 1945 р., розпочавши значно раніше другий період переселення мешканців цих теренів. Зафіксовані очевидцями відомості про обставини та умови переселення суттєво доповнюють існуючу базу офіційних документів і матеріалів, з якими працюють історики. Ці свідчення дають змогу, спираючись на спогади про реальні події, реальних людей, пояснити періодизацію заслань, характер того чи іншого періоду (Додаток Г).

Ідея радикального вирішення українського питання в Польщі розвивалася в колах польської політичної еміграції ще в 1943-1944 рр. [13, с. 242]. Політики, пов'язані з еміграційним урядом у Лондоні, не могли уявити майбутню польську державу без так званого «східного кордону» – Західної України та Західної Білорусії. Існувала «ідея» переселити українців за Збруч або переселити їх у західні та центральні райони Польщі, а натомість планувалося заселити українські землі польськими іммігрантами [13, с. 242]. Передбачалося, що така акція повинна здійснюватися за попередньою згодою уряду УРСР або УРСР. Варто зазначити, що позиція представників польських політичних угруповань на еміграції щодо шляхів «вирішення» українського питання в Польщі на практиці не відрізнялася від концепції, реалізованої пізніше польськими комуністами. Перший комуністичний уряд післявоєнної Польщі – Польський комітет національного визволення (далі ПКНВ) – відрізнявся від уряду в екзилі в Лондоні своїм підходом до української проблеми, окрім того, що був готовий прийняти втрату так званої Кресії Вхідної» в обмін на німецькі землі на північ і захід від довоєнних кордонів [2, с. 3].

Так чи інакше, новелою в політиці Польської держави щодо українців, які проживали на її території, було те, що, починаючи з 1944 р., цілком свідомо ставилася мета перетворення РП на однонаціональну державу. Цікаво, що подібну позицію в цей період займало радянське керівництво. На Потсдамській конференції влітку 1945 р. Й. Сталін відкрито заявив, що «Польща стане державою без національних меншин» [15, с. 16]. При цьому Сталін ставив перед собою не одну, а кілька цілей: витіснивши поляків за кордон, ліквідував небажану опозицію, якою була польська національна меншина, а переселивши українців з Польщі до УРСР, ліквідував згуртовану, національно свідому групу українців, що проживала біля кордонів УРСР.

Підписання радянсько-німецького пакту Молотова-Ріббентропа, напад Німеччини на Польщу та введення радянських військ на східні території довоєнної польської держави поклали початок складному процесу

встановлення радянської влади в регіоні. , докорінний перелом у традиційно сформованому соціально-економічному та суспільно-політичному житті, який здійснювався під гаслами «соціалістичних перетворень».

Радянізація Західної України в період з вересня 1939 р. по червень 1941 р. мала дві сторони. Одна з них була пов'язана з великими зусиллями влади закріпити в суспільній свідомості легенду про «Золотий вересень». З цією метою вживалися широкомасштабні заходи щодо ліквідації безробіття та підвищення рівня життя населення. Майже 0,5 млн безземельних і малоземельних селян одержали в користування понад 1 млн га поміщицької землі [10, с. 46]. Це стосувалося запровадження навчання українською мовою в початкових і середніх школах, а також у Львівському університеті імені Івана Франка. Слід підкреслити, що до 17 вересня у населення західноукраїнських земель не було надії на те, що визволителі запровадять на їхній землі справедливий правопорядок і повагу до місцевих звичаїв.

У 1944-1945 рр. було створено певну правову базу для переселення українців з Польщі до УРСР у 1944-1945 рр., яка мала засвідчити законність акції та добровільність переселення. У серпні 1944 р. відбулися переговори між ПКВН та урядом УРСР, які завершилися 9 вересня 1944 р. підписанням угоди «Про евакуацію українського населення з території Польщі та польських громадян з території Української РСР». Текст угоди офіційно не опублікований. Його зміст став широко відомий із спеціального розпорядження Ради Міністрів УРСР від 21 вересня 1944 року.

В інструкції зазначалося, що «всі особи української, білоруської, російської та русинської національності, які хочуть переселитися з Польщі в Україну, мають право на евакуацію» [1, с. 197]. Термін «русинська національність» означав українську етнічну групу лемків. Крім того, право на евакуацію було «надано» всім полякам і євреям, які мали польське громадянство станом на 17 вересня 1939 р. Сама евакуація мала розпочатися 15 жовтня 1944 р. і тривати до 1 лютого 1945 р. [6, с. 86].

Друга світова війна глибоко вплинула на долі багатьох народів і територій. На жаль, жертвами наслідків конфлікту став український народ, який проживає в західних регіонах країни. У вересні 1944 року угода між Польським комітетом національного визволення та урядом УРСР призвела до виселення цього населення з батьківщини та переселення в Радянську Україну. Хоча питання цієї так званої «евакуації» було широко досліджено, Про долю переселенців із Холмщини, Лемківщини та Надсянщини ще треба багато досліджувати.

Другим міждержавним правовим актом, який визначав умови переселення, була угода, укладена 6 липня 1945 р. між урядом УРСР і Тимчасовим урядом національної єдності Республіки Польща. Він мав назву «Про право позбавлення радянського громадянства осіб польської національності, які проживають в СРСР, і про право позбавлення осіб російської, української, білоруської та литовської національності, які проживають у Польщі». Цікаво, що від початку переселенської операції (жовтень 1944 р.) до оголошення угоди про зміну громадянства (липень 1945 р.) минуло майже дев'ять місяців. Переселення відбувалося без попереднього надання громадянства, що свідчило про поспішність дій і аж ніяк не про цивілізований спосіб переселення, а про його добровільність.

Лемківщина була одним із південно-східних регіонів Польщі, звідки планувалося переселення українців. Більшість із них разом з українським населенням прибула до Польщі за польсько-радянською угодою від 16 липня 1945 р. Найбільше українців проживало в районах Новий Сонець, Горлиці, Ясло, Короський, Сянецькій, Ліський, Новий. Targ. у Краківському воєводстві. За даними Апостольської Адміністрації Лемківщини, у 1935 році тут проживало 145 тис. євреїв. євреї. греко-католиків і православних [5, с. 1277].

Варто зазначити, що переселення українців з Лемківщини почалося задовго до 1944 р. Вже наприкінці 1940 р. кілька тисяч лемків переїхали до УРСР. Це сталося на підставі радянсько-німецької угоди про добровільний

обмін населенням від 16 листопада 1940 р. З України дозвіл на виїзд до Німеччини чи німецької окупаційної зони надавався особам німецької національності та німцям (особливо з лемків). регіон). яка увійшла до складу Генерал-губернаторства), українців і білорусів. Музофільська орієнтація, досить поширена серед лемків, а також пропагандистські обіцянки радянських представників репатріаційних комісій щодо швидкого економічного розвитку та матеріального добробуту в СРСР – усе це змусило його виїхати до СРСР у 1940 р. [5, с. 1278]. . Однак пізніше, після початку радянсько-німецької війни, частина лемків-емігрантів повернулася на батьківщину.

Вигнання лемків з їхніх етнічних земель тривало й після підписання відповідних угод між СРСР і Польщею та після остаточного вирішення питання про східні кордони Польщі на Ялтинській конференції в лютому 1945 року.

Перший етап переселення українців із Лемківщини розпочався восени 1944 р. Територія Лемківщини була поділена на чотири райони: «Nowy Synchron», «Górlica», «Jasło», «Sjanok». Переселенська операція в районі Сянок почалася ще в листопаді 1944 року [3, с. 243].

Слід зазначити, що переселенська акція від самого початку не була результатом вільного волевиявлення українців. На початковому етапі переселення лише поодинокі родини з повністю знищених війною районів (Дукланська, Короснянська, частково Ясло і Галицький) або тих, хто побоювався діяльності польських підпільних формувань [3, с. 247].

Варто зазначити, що початок переселенської кампанії загострив і без того напружені стосунки між поляками та українцями. Почастішали погрози поляків, випадки підпалів українських хуторів, індивідуальні вбивства українців. Селяни, побоюючись пограбувань і вбивств, змушені були ховатися вночі. Головний представник уряду УРСР доповідав у Київ, що місцева влада не вживає жодних заходів для припинення насильства над українцями [10, с. 114].

У цей період УПА починає активно виступати проти переселенської кампанії. Кількість бійців УПА, що діяли на Лемківщині в 1944-1947 роках, українські дослідники оцінюють від 800 [14, с. 110] до 927 [10, с. 110]. Загалом у лавах УПА воювало понад 2,5 тис. корінних лемків [16, с. 470].

УПА, яка чинила збройний опір виселенню українського населення, проводила також широку роз'яснювальну та пропагандистську роботу, особливо серед лемків, які виявили готовність добровільно виїхати до УРСР. У своїх листівках УПА досить влучно описувала подальшу долю переселенців. «В УРСР, – писали повстанці в одному зі своїх звернень до українців Лемківщини (вересень 1945 р.), – замість терору мародерських польських банд ви зустрінете набагато страшніший терор НКВД». шикарна і скромна здобич, є брудні бараки, голод, холод, стахановщина, норми і біднота» [11, с. 171].

Проте добровільне переселення українців швидко вичерпало себе. Починаючи з 1 серпня 1945 року не було жодної добровільної заяви про відхід лемків. Крім того, тисячі людей, які спочатку погодилися на добровільне переселення, згодом відмовилися виїжджати. Причиною цього була не лише пропагандистська діяльність УПА, а й те, що в цей період на Лемківщину повернулася частина добровільних емігрантів, які виїхали до УРСР у 1939-1945 роках. Чи не найбільше значення у зміні настроїв мешканців Лемківщини щодо перспектив життя в Радянському Союзі мали їхні розповіді про радянську дійсність. В одному з листів лемків, переселених у село 3 жовтня 1946 р. читаємо в редакції журналу «Русь Карпатська» (друкований орган Союзу Лемків у США – Великій Британії, а нині вважаємо. гірше худоби» [4, с. 137].

Багато лемків усіма способами намагалися уникнути переселення. Щоб уникнути депортації, вони видавали себе за поляків, змінювали параметри хрещення і переходили на римо-католицький обряд. Польський дослідник історії лемків А. Квілецький вказує, що в селі Чирна, згідно з «Новим Сондетом», усі лемки представлялися поляками. Так зробили мешканці сіл

Королева Руська та Богуша цього ж повіту. Загалом у Новосибірському повіті в римо-католицький обряд перейшло близько 5 тис. лемків, які втекли з примусової депортації до СРСР [7, с. 280].

Оскільки добровільне переселення швидко згасало, тиск польської влади зростав і посилювався. Представники лемків почали звертатися до вищих органів влади Польщі, висловлюючи занепокоєння незаконними методами виселення, які дедалі частіше ставали частиною практики польських і радянських репатріаційних комісій. 24 липня 1945 року відбулася зустріч польського уряду з представниками українського населення Нового Сондеку, Горлицького та Ясельського районів. Українці висунули вимогу забезпечити вільний національний розвиток лемків, які виявили бажання залишитися в Польщі [10, с. 114]. Заявляючи про готовність погодитися з українцями, уряд обіцяв делегатам від Лемківщини, що не буде тиснути на національні меншини, але водночас радив, зокрема, лемкам переселятися до УРСР «в ім'я миру. « Водночас були ознаки того, що в майбутньому може виникнути потреба переселення українців в інші регіони Польщі [3, с. 245]. Таким чином уряд фактично виявив, що ліквідація української національної меншини в Польщі вже була запланована. Насправді не лише польські комуністи, а й інші впливові політичні групи погодилися на повне виселення українців з Польщі. У вересні 1945 р., коли вже не було добровільних заяв про вихід із СРСР, чотири провідні польські політичні партії звернулися до українців із закликом залишити Польщу [3, с. 46].

Перший період переселення українців завершився влітку 1945 р. За період з жовтня 1944 р. до початку 1945 р. з Польщі до УРСР виїхало 10 449 українських родин, тобто 39 864 особи [2, с. 3]. Надалі добровільний виїзд українців практично припинився.

Другий етап переселення розпочався наприкінці липня 1945 р., коли депортація набула надзвичайно жорстокого характеру, посиленого інспірацією обох урядів, спрямованої на активізацію діяльності збройних сил підпільних польських формувань проти українців. Розроблено тактику

однакових прийомів усіх задіяних структур. Демагогічна кампанія репатріаційних комісій, залякування, арешти кримінальної влади, пограбування українських сіл польськими селянами та зростання злочинності організованими бандами разом.

Таких злочинних груп на Лемківщині було чимало. Бажання збагатити багатства лемків штовхало цих людей на шлях терористичної діяльності та насильства над мешканцями лемківських сіл. Варто зазначити, що ці групи грабіжників часто створювалися з ініціативи НКВД, щоб переконати населення, що єдиний вихід – переселення до СРСР.

Не зважаючи на посилення терору та його жертви, лемки вперто не бажали залишати своїх земель. Відзначаючи у своїх звітах низькі темпи переселення і вбачаючи причини такого стану речей виключно в активних антипереселенських діях українських націоналістів, апарат радянських комісарів звернувся до польської сторони з проханням сприяти здійсненню переселення. Угода. У вересні 1945 р. головний уповноважений уряду УРСР з питань евакуації звернувся до польського уряду з проханням про «військову допомогу для прискорення масової депортації українського населення» [1, с. 197]. 22 серпня 1945 р. в Міністерстві державної адміністрації РП відбулася нарада за участю начальника Генерального штабу ген.-полк. Кориця Було вирішено направити три дивізії Війська Польського на «боротьбу з бандерівцями», а також прискорити організацію нової польської влади в усіх гмінах і поселеннях, а українське населення цих повітів підпорядкувати наказам і законам. польського уряду [2, с. 3].

На виконання цього наказу 1 вересня 1945 року Тимчасовий уряд національної єдності направив на Лемківщину регулярні військові частини. Польська історіографія часто дотримується версії, згідно з якою участь армії була необхідною для боротьби з активізацією УПА. Проте діяльність УПА на Закерзонні в цей час справді активізувалася, щоб допомогти українському населенню протистояти вигнанням. Прем'єр-міністр Осубка-Моравський подав таку інформацію про польські втрати: «У 1945 році в боях з бандами

органи МО втратили 1411 поліцаїв убитими, 1410 пораненими і 940 полоненими». Але не секрет, що завданням польської армії було також посилення терору, допомога репатріаційним комісіям у примусовому переселенні українського населення. Свідок тих подій так описує методи польського війська під час вигнання лемків: «У травні 1946 р. кількатисячне польське військо прийшло з Бескидів, тобто всі перед ними українці до Сяну, на польсько-радянська земля.кордон... Всіх нас повезли підводами до містечка Загір'я, де на широких полях і вигонах зібралися вигнанці з сотень лемківських сіл.

Леми простояли під відкритим небом 2-3 тижні... Мучили не тільки голод і антисанітарія, а й воші, які катастрофічно розмножилися. Це був не звичайний жах, а пекло на землі» [12, с. 2].

За угодою від 9 вересня 1944 р. переселення українців з Польщі до СРСР мало закінчитися 31 грудня 1945 р. Але цей термін не було дотримано і примусове переселення тривало ще рік, до грудня 1946 р. Офіційна польська статистика свідчать, що найбільше людей було переселено в період з вересня 1945 по червень 1946 рр., коли застосовувалося насильство. Отже, очевидно, що на той час кількість українців, переселених до УРСР з Лемківщини та сусідніх земель, становила 30 629 родин, тобто 130 601 особу [17, с. 51]. Польський дослідник А. Квілецький вважає, що в 1945-1946 рр. до СРСР було депортовано 70-80 тис. осіб лемки [8, с. 94]. Українські видання містять інформацію про 80 відсотків лемків, депортованих до УРСР у 1945-1946 рр. [5, с. 1278]. Беручи до уваги ці цифри та порівнюючи їх із загальною кількістю українців, які проживали на Лемківщині на початку Другої світової війни (145 тис.), можна припустити, що після двох хвиль масових депортацій залишилося близько 60-65 тис. в Польщі.

Депортація українців з Польщі до СРСР у 1944-1946 рр. не принесла польській владі очікуваних результатів. У Польщі залишилося понад 200 тисяч українців. Такий стан речей був несумісним із прагненнями польських правлячих кіл побудувати однонаціональну Польщу без національних

меншин. У квітні 1947 року в районах, населених українцями, польська армія розпочала операцію «Вісла». Вона започаткувала третій етап переселення.

Виправдовуючи переселення українців, польський уряд посилався на військово-стратегічний мотив – необхідність подолати опір УПА та ліквідувати базу підтримки та ресурсів, які вона черпала з українського населення. Але просте порівняння сил свідчить про розтяжку такого мотиву: в операції «Вісла» брали участь 5 стрілецьких дивізій – за офіційними даними 17 440 осіб, не враховуючи МО, прикордонників і самооборони. Активну участь у переселенській операції на боці Війська Польського також брав НКВД [14, с. 2]. Для порівняння: навесні 1947 р. на Лемківщині діяло лише 800 УПА (800 осіб), а місцеве населення було переважно аполітичним [14, с. 2]. При такій перевазі сил польська сторона була впевнена у перемозі навіть без депортації мирного населення. Тому, на нашу думку, операцію «Вісла» не можна розглядати лише з точки зору боротьби з УПА. Це стало наступним етапом на шляху до зміцнення польськості держави, реалізації мети, яку ставив перед собою польський уряд щодо українців у Польщі – зведення чисельності української національної меншини до мізерного мінімуму та розпорошення її решти. цього мінімуму по всій країні. країни для подальшої асиміляції.

На теренах, населених українцями, операція «Вісла» розпочалася 28 квітня 1947 р. За офіційними повідомленнями, її метою, окрім придушення збройного опору УПА, було переселення всього українського населення шляхом депортації в північно-західні райони Польщі, до так званих «повернених територій» (Recovered Territories).

Нова ініціатива польського уряду знайшла повну підтримку місцевих органів влади воєводств, де проживали українці. У червні 1947 року Мар'ян Рубінський, краківський воєвода, надіслав листа до Міністерства публічної адміністрації з вимогою негайного переселення 5600 лемків із воєводських повітів Новосондець і Новотарг. Губернське керівництво звинуватило їх у підтримці «банди УПА» [4, с. 262].

Історія теренівської Лемківщини, охопленої операцією «Вісла», поділялася на три райони: Сянік, Горлиці та Новий Сонч. Усі виселення лемків відбувалися за одним сценарієм. У кожному повіті Лемківщини було кілька збірних пунктів, куди приходили записуватися люди з навколишніх сіл. Кожен отримав так званий переселенський документ – окремим кольором, щоб краще відрізнити депортованих у місці нового поселення від добровільно переселених поляків. Це також свідчило про ступінь їхньої лояльності до польської держави. З місць зборів українське населення було перевезено військовим обозом до Любліна та Освенціма, де відбувалися «гігієнічні» та політичні чистки. Запідозрених у співпраці з УПА відправляли до концтабору в Явожно. Після політичного контролю транспорт з українським населенням був спрямований у північно-західні воєводства Польщі.

Депортації з Лемківщини тривали до пізньої осені 1947 р., частину людей переселяли протягом усього 1948 р., і лише навесні 1950 р. 32 сім'ї (змішане подружжя) з Новотаргського краю було перевезено до Щецинського воєводства [3, с. 257].

Розподіл депортованих у північно-західних районах Польщі здійснювався за продуманим планом. Він полягав у тому, щоб розпорошити українські родини на якомога більшому просторі. І так із 178 лемківських родин села Фльоринка пов Новосондецький 169 оселився в 33 селах Зеленогурського і Вроцлавського воєводств, причому лише в трьох селах осіло понад 10 сімей, а в 10 селах лише по одній українській родині [8, с. 117].

За даними польських дослідників, під час операції «Вісла» у 45 повітах усіх північно-західних воєводств було переселено близько 30-35 тис. осіб лемків [7, с. 286]. Тому можна припустити, що депортація та розпорошення українського населення на заході Польщі була свідомою акцією, спрямованою на полонізацію українців.

Внаслідок депортацій 1944-1947 рр. лемки, як етнографічна група українського народу, були розпорошені на території двох держав – СРСР і Польщі. Загалом кількість лемків, виселених зі своїх земель у 1940-х роках, така:

- 5 тисяч Лемки переселені до УРСР у 1939-1940 рр.;
- 80 тисяч лемки, депортовані в 1945-1946 рр.;
- 30-35 тисяч Українці з Лемківщини, переселені під час операції «Вісла».

Загалом маємо близько 120 тисяч лемків, переселених у 1940-1947 роках. З огляду на загальну кількість українців (145 тис.), які населяли Лемківщину в 1935 р., залишається невизначеною доля 20-25 тис. лемків. Звісно, слід брати до уваги жертв Другої світової війни та жертв переселення в СРСР і депортацій на «повернені території».

Узагальнюючи наведені вище факти, приходимо до наступних висновків:

- Переселенські акції 1944-1947 років були спрямовані на реалізацію ідеї радикального вирішення українського питання в Польщі. Метою цієї політики було звести чисельність української національної меншини до мізерного мінімуму, а потім піддати українців національній асиміляції.

- Методи переселення українців (зокрема лемків) розкривають справжні цілі ініціаторів акції – урядів УРСР і комуністичної Польщі. Кожна зі сторін мала свої позиції та цілі, але завдання на той момент могли збігатися, що свідчило про схожість методів проведення переселенських акцій.

- Умову добровільності було порушено з самого початку переселення. Акція не була результатом вільного волевиявлення українського народу, а навпаки, була здійснена проти його волі та супроводжувалася насильством. Треба визнати, що не без української вини. Досить згадати терор УПА проти польського населення Волині, також спрямований на переселення населення. Кожна сторона повинна усвідомити свою провину і визнати її. Це особливо

важливо зараз, коли між Україною та Польщею формуються відносини стратегічного партнерства. Справжнє ділове партнерство виникає тоді, коли сторони морально та юридично звільнилися від тягаря минулого, переоцінили та переосмислили його та перейшли до чесних стосунків.

Отже, депортації українців з Польщі були частиною ширшої політики, спрямованої на утвердження контролю польської держави над своїми кордонами після завершення Другої світової війни. Ця політика базувалась на концепції етнічної однорідності та прагненні забезпечити польський національний суверенітет.

Депортації українців були спрямовані на створення етнічно однорідних територій і знищення потенційної української опозиції, яка могла б стати загрозою для польської державності. Це відображало відносини між польськими та українськими національними групами, які були складними та напруженими.

Депортації мали серйозні соціальні наслідки для української спільноти. Багато українців були примусово переселені зі своїх рідних земель і втратили свої домівки, майно та сімейні зв'язки. Це створило глибокі соціальні розриви та багато страждань для багатьох людей.

Депортації також мали важливі політичні наслідки. Вони сприяли посиленню польського контролю на західній Україні та підтримували концепцію "кордонів без людей", яка передбачала створення "чистих" етнічних територій. Депортації призвели до подальшого збереження польської національної ідентичності та посилення польського державного суверенітету на західних територіях.

Депортації українців з Польщі також мають гуманітарний аспект. Багато українців під час переселення зазнали фізичних та емоційних травм, були позбавлені своїх прав та стали жертвами порушень прав людини. Це справило великий негативний вплив на їхнє життя та добробут.

Депортації українців з Польщі 1944-1947 рр. є важливим елементом історії двох народів. Вони викликають необхідність пам'яті та вивчення цих

подій, щоб зрозуміти та запобігти повторенню подібних трагедій у майбутньому. Пам'ять про депортації слугує також для зміцнення взаєморозуміння та примирення між українським та польським народами.

РОЗДІЛ 2

НАСЛІДКИ ДЕПОРТАЦІЇ УКРАЇНЦІВ ДЛЯ ПОЛЬСЬКОГО І УКРАЇНСЬКОГО НАРОДІВ ПІСЛЯ ЗАВЕРШЕННЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Одним із наслідків Другої світової війни стало встановлення нових державних кордонів у Європі, зокрема між СРСР і Польщею. Це питання виникло на Тегеранській конференції глав трьох союзних держав (28 листопада – 1 грудня 1943 р.). Його учасники домовилися, що кордон між СРСР і Польщею проходитиме по «лінії Керзона», тобто як у вересні 1939 року. Щоб польський еміграційний уряд у Лондоні погодився на такий поворот подій, британський прем'єр-міністр Вінстон Черчилль запропонував передати Польщі німецькі землі в обмін на Західну Україну та Західну Білорусь: Східну Пруссію, Західне Помор'я з Гданськом і Верхів'ям. Сілезія.

Водночас обговорювали, як зробити так, щоб після зміни кордонів українці поїхали до УРСР, а поляки – до Польщі. Так виникла проблема «вигнання населення». Хоча тоді йшлося лише про добровільні правила пересування людей [17].

Депортація українців за Угодою про взаємний обмін населенням від 9 вересня 1944 року за встановлення радянсько-польського кордону та усунення багаторічних суперечок щодо спірних територій між українцями та поляками (так звана Рада Народних Комісарів УРСР Микита Хрущов та Польський комітет національного визволення (ПКНВ) Едвард Осубка-Моравського – підписали угоду про «взаємний обмін населенням»: українським – з території Польщі на УРСР і польським – з території України на Польщу (Додаток В) 3 метою виконання угоди 21 верес. 1944 р. Політбюро ЦК КП(б)У затвердило інструкцію про переселення українців з Польщі, уточнивши фінансові та організаційні питання.

Таким чином, усіх громадян української національності з Хелмського, Грубешівського, Томашівського, Красниставського, Володавського та інших

Люблінського, Ряшівського, а згодом і Краківського повітів було переселено до УРСР. Рух мав бути добровільним. Переселенці де-юре мали право вибору: до міст, радгоспів і колгоспів (їм пропонувалося виїхати на схід УРСР) чи до місць одноосібного господарства – у західні області. Проте де-факто їх транспортували запланованими маршрутами без урахування думки людей [1].

Підставою для переселення були списки осіб, які виявили готовність виїхати з Польщі, відмовитися від громадянства та отримати паспорт УРСР. Крім того, волевиявлення може бути в письмовій або усній формі. Це створювало широкі можливості для зловживань. Наприклад, людина могла бути в списку, але вона про це не знала.) Критерії визначення громадянства особи в угоді не були визначені. Зрештою, головним чинником виселення стала ідентифікаційна картка нацистської окупаційної влади (Kennkarte), яка містила дані про віросповідання та національність.

Іммігранти мали бути звільнені від податків і зборів. У подорож можна було взяти з собою речі особистого та домашнього вжитку, продукти харчування та побутову техніку вагою до 2 тонн на сім'ю. Майно, що залишилося, підлягало опису та оцінці, а його грошова оцінка – поверненню за місцем поселення в УРСР. Поселенці повинні були отримати земельні ділянки, рівні розміру тим, які вони залишили. Акт майнового стану видано польсько-українськими евакуаційними комісарами відповідно до опису майна [3, с. 21].

Нагадаємо: 9 вересня того ж року ПКНВ уклало аналогічні угоди з урядом Білоруської РСР, а 22 вересня – з урядом Литовської РСР. Також передбачався «обмін населенням» – поляків, білорусів і литовців.

Повні тексти цих документів (як і договору від 27 липня 1944 р. про польсько-радянський державний кордон) мали гриф секретності й не оприлюднювалися ні під час операції, ні після неї. Влада публікувала в пресі лише секретні оголошення із загальним описом угоди.

На виконання Угоди 9 вересня 1944 р. у Києві було створено Управління обласного управління УРСР з питань евакуації та розселення польського та українського населення. При облвиконкомах створювалися відділи для організації виселення поляків із краю, врегулювання вакансій, координації розподілу прибулих українців та сприяння їх поселенню. На основі інформації місцевих відділів розроблено генеральний план.

Проте він неодноразово змінювався як щодо кількості іммігрантів, так і щодо місць їхнього розселення. Спочатку передбачалося дислокувати українців переважно в західних областях, потім у центрально-східних областях. Зрештою більшість депортованих осіли на Тернопільщині, звідки виїхало найбільше поляків і євреїв, а квартири спорожніли.

Етапи депортації (за словами Євгена Місила, польського історика українського походження)

Перший етап: 15 жовтня - грудень 1944 року.

Відносно добровільний період. Акція почалася зі створення переселенського апарату. Головне представництво з польської сторони було в Любліні, а з радянської – в Луцьку. Головним представником уряду УРСР було призначено заступника наркома хімічної промисловості Михайла Підгорного, а головним представником польського уряду – Юзефа Бедная. Для допомоги були залучені працівники районних представництв.

Більшість мешканців районів Холм, Грубешів, Томашів і Замостовський були переселені. Навесні та влітку 1944 року ці території були пограбовані та спалені частинами Армії Крайової, хлопчачими батальйонами та іншими формуваннями польського підпілля.[5,с.13]

Для порівняння: перший ешелон з переселенцями був відправлений із села Стрільці Грубешівського району. Він складався з 28 вагонів, в яких їхало 290 осіб – власників 78 господарств. Поїзд відправився зі станції Володимир-Волинський і прямував до станції Ново-Хортиця Запорізької області [14].

Умови переїзду були жахливі. Військовий конвой вивозив людей від будинку до залізниці. До відправлення поїзда вони жили під відкритим небом на вокзалах, без належних санітарних умов, харчування та медичної допомоги. При цьому очікування на формування ешелону тривало від кількох тижнів до кількох місяців. Перевозили депортованих переважно товарними потягами – іноді в одному вагоні з худобою. Шлях до мети міг зайняти місяць.

Початковий етап був відносно добровільним. Люди добровільно пішли. Деякі з них тому, що на них йшла пропаганда про щасливе радянське життя. та інші, що втікали від польських погромів (як-от українці Хелмщини після весни 1944 р.) або від національного та релігійного гніту. Водночас затримувалася еміграція поляків з УРСР до Польщі, що зірвало плани заселення українських родин. У Варшаві пояснювали таку ситуацію невизначеністю умов життя польських іммігрантів і відсутністю територій, куди їх слід переселити. Польська влада планувала поселити їх на північних і північно-західних «відвойованих територіях», обіцяних і переданих Польщі дещо пізніше – у лютому 1945 року. Зі свого боку Микита Хрущов був зацікавлений у швидкому вирішенні питання, тому намагався прискорити виселення поляків (додаток Б). Але транспортні та житлові проблеми загальмували процес.

II етап: січень–серпень 1945 року

Після вигнання нацистів та їхніх союзників із західної Лемківщини розпочався масовий вихід із зруйнованих війною сіл (Дуклянський і Лупківський перевали). Це була остання умовно-добровільна група переселенців. Всі інші тікали від терору польського підпілля.

Часто майбутніх біженців вводили в оману щодо умов переселення на нові місця. Траплялося, що селяни з Грубошівського та Біло-Підлянського повітів, які прибули з Польщі у східні райони УРСР, вимагали надати їм одноосібні господарства, бо це їм обіцяли районні комісари.

13 лютого 1945 р. Рада міністрів Тимчасового уряду ПНР ухвалила беззастережне стягнення матеріального забезпечення на 1944–1945 рр. з тих, хто прописався, але ухилявся від виїзду до УРСР. Польська влада ініціювала призов усіх українців призовного віку, які не зголосилися, до каральних батальйонів.

У лютому-березні 1945 р. польське підпілля та підрозділи Корпусу внутрішньої безпеки розпочали антиукраїнські військові акції під гаслами «Українці за Сян». Польська комуністична влада не протистояла цій злочинній діяльності. Збільшенню кількості охочих виїхати сприяло вбивство українців у таких повітах: Березівському, Холешівському, Грубшівському, Любачівському, Перемишльському, Сяноцькому та Томашівському.

За січень – кінець серпня 1945 р. було переселено 229 685 осіб (59 644 родини). Незважаючи на централізоване розселення новоприбулих, невеликий відсоток через проблеми із залізничним транспортом потрапив у «не за призначенням». Вагони з депортованими часто зупиняли, а людей виганяли. Це пояснювалося реквізитами поїздів для інших потреб.

З літа 1945 року плани переселенської операції почали хитатися – почався зворотний, стихійний масовий рух переселенців у західному напрямку через відсутність порядку в місцях переселення. Лише 20 тис. новоприбулих оселилися в південних і східних областях [30, с. 24].

22 серпня 1945 р. міністр державного управління Владислав Кернік скликав надзвичайну нараду за участю начальника Генерального штабу Війська Польського генерала Владислава Корчіца, командирів 3-ї, 8-ї та 9-ї піхотних дивізій та начальники воєводських відділів громадської безпеки в Любліні та Ряжеві. Згадані піхотні дивізії вирішили направити в район Перемишля, Ліська та Любачува з завданням переселення українців до УРСР.

III етап: вересень–грудень 1945 р

На цьому етапі депортація здійснювалася силами трьох піхотних дивізій Війська Польського. Тоді вони примусово виселили українців із Ліського, Любачівського, Перемишльського та Сяноцького повітів. А

польське населення було витіснене з територій Західної України. Основним регіоном переселення в цей період був західний регіон, оскільки, по-перше, житловий фонд пустував, а по-друге, через транспортні проблеми його не можна було вивозити у віддалені регіони.

УПА, як єдина сила, яка могла протистояти переселенню, почала спалювати села в тих районах, з яких виселяли українців. Ці дії у відповідь погіршили ситуацію. Комуністична влада отримала додатковий аргумент для депортацій, а армія для репресій проти мирного населення, яке підтримувало повстанців [14].

4 етап: 15 січня-15 червня 1946р

Тоді найбільше мешканців Закерзоння – понад 250 тисяч – було виселено в західний район переселення, де збиралися родини, які самовільно залишили інші території. Тепер злочинці діяли особливо жорстоко, знищуючи українські села. У січні-березні мешканців села, які не бажали покидати свої домівки, втихомирили. Наприклад, у селі Завадка Мороховська Сяноцького району, де 25 січня 1946 року бійці 2-го батальйону 34-го піхотного полку УНР знищили 56 жителів.

5 квітня під командуванням бригадного генерала Яна Роткевича була створена Оперативна група «Ряшув», яка підпорядкувала всі військові частини та всебічно підтримувала переселенські комісії. 26 квітня начальник Генерального штабу УНР генерал Стефан Моссор наказав командирам ОГ «Ряшув», Люблінського та Краківського округів виселити 14 045 українських сімей (понад 60 000 у зоні депортації до 15 червня). , 1946 р. Для досягнення цієї мети кількість сімей, які підлягали переселенню, було збільшено за один день зі 100 до щонайменше 500 на приход.

Завдяки застосуванню армії в період з 1 січня по 15 червня 1946 р. було депортовано 252 422 українців. Для порівняння: до Білоруської РСР було виселено майже 36 тис. осіб, понад 100 тис відмовився виїхати. Примусові військові депортації до білорусів не застосовувалися. Найменше литовців переселено з Польщі – 14 осіб. Водночас до Польщі було

переселено 231 тис. осіб. поляків з Білоруської РСР і майже 170 тис. з Литовської РСР.

Під час цієї фази кампанії Польська армія спробувала жорстоку програму виселення, що повторилося під час кампанії на Віслі.

Навіть після закінчення терміну дії угоди поляки продовжували складати списки українців, які залишилися в Польщі, щоб повністю зачистити територію.

Переселенці зазнавали матеріальних і моральних труднощів. На нових місцях їм довелося пристосовуватися до нових економічних умов. Наприклад, колишні жителі Карпат і Карпат з традиційним способом життя, сформованим у гірській, лісистій місцевості, які опинилися в південних областях України, змушені були звикати до степового клімату та аграрної культури [22].

Крім того, селянам-власникам було надзвичайно важко звикнути до радянського колгоспного ладу. Адже ті, хто став колгоспником, віддали худобу та худобу державі і вже не могли використовувати його для особистих потреб. Грошей за роботу не отримували, а працювали дні. Тому більшість емігрантів, хоч і працювали в колгоспі, категорично відмовлялися вступати до нього. Багато хто намагався втекти до міст чи промислових містечок, щоб працювати на підприємствах чи на залізниці. Також хотіли переселитися в західні райони, де ще існували одноосібні господарства. Дехто намагався повернутися до Польщі. Однак на кордоні їх зупинили.

Практично всі, хто приїжджав до УРСР, мали житлові проблеми. Фізичні особи могли купувати квартири за власні гроші або в кредит. Інші були розміщені в хатах місцевих селян. У колгоспах створювалися будівельні бригади для будівництва нових квартир або ремонту старих. Переміщені особи також були залучені до роботи, але прогрес був катастрофічно повільним.

Переселенців з південних областей планувалося розселити в колишніх німецьких колоніях. Їхнє населення було депортовано на початку війни.

Проте під час переселення одні колонії спалили, інші забрали під допоміжні господарства. Частина будинків у колоніях заселяли місцеві колгоспники та різні прибульці, які втратили домівку під час війни. Тому непридатне для проживання приміщення залишилося порожнім.

Тих, хто потрапляв на західні території, розміщували в покинутих поляками будинках. Але й тут справа рухалася надто повільно. До кінця 1947 р. сприятливим адаптаційним фактором у цьому регіоні була можливість вести індивідуальне господарство чи працювати в заможних господарствах.

Незайняте житло було не єдиним лихом, з яким зіткнулися іммігранти. Над ними чинився беззаконня і беззаконня. Численні приклади цього зафіксовано в документах, наприклад у 1945 р. були випадки надання емігрантам повідомлень про здачу обов'язкових державних запасів на другий день після прибуття на нове місце.

Або на довгострокові житлові кредити та звільнення від податків і страхових внесків на 2 роки. Часто депортованих спеціально не повідомляли про таку державну фінансову допомогу, оскільки в місцях переселення не було грошей на кредити. Існувала і одноразова безповоротна плата на місцях - від 500 до 2 тисяч рублів з сім'ї. Проте його «з'їла» грошова реформа 1947 року.

Також постачали продукти харчування та промтовари, домашніх тварин. Така матеріальна допомога була відчутною під час неврожаю 1946–1947 років.

З метою «радянського перевиховання» проводилася масова політична робота серед депортованих. Невдоволених комуністичним режимом їх заарештовували і судили як «націоналістичні елементи».

Між переселенцями та місцевим населенням склалися складні стосунки. Ті, хто приїжджав у південні та центрально-східні регіони, стикалися з мовним бар'єром, радянським світоглядом, особливо в умовах «приватно-колективної» власності. У західних областях точилися суперечки

з приводу захоплення польських осель і землі. Проте в цьому регіоні депортовані розселилися більш компактно, ніж у Південно-Східному.

Загалом примусові переселення призвели до знищення історичних, матеріальних, моральних і культурних цінностей Лемківщини, Західної Бойківщини, Надсянщини, Холмщини та Підляшшя, загрожували знищенням цілих етнографічних груп українців. нація.

Депортаційна акція «Вісла» була проведена польським комуністичним режимом під приводом ліквідації формування УПА на Закерзонні. Однак справжнім наміром, прихованим у документах із грифом «секретно», було «остаточне вирішення української проблеми в Польщі».

Операція почалася 28 квітня 1947 року і тривала понад три місяці, закінчившись 29 липня. Українців примусово виселяли з їх етнічних територій за допомогою військової сили і розсіювали по північній і західній частинах Польщі. Під час операції урядові підрозділи вдавалися до насильства – палили українські хати, руйнували православні церкви та українські кладовища [31, с. 13].

З квітня по липень 1947 р. очолювала оперативну групу «Вісла».

357 бойових операцій, ліквідовано 1509 повстанців, знищено 1178 бункерів і криївок, заарештовано на Закерзонні майже 2800 осіб із цивільної мережі ОУН і УПА.

У концтаборі в Явожно було ув'язнено 3936 осіб, підозрюваних у співпраці з УПА. З них: 823 жінки, 27 священників. Від тортур загинуло близько 200 в'язнів.

За три місяці свою малу батьківщину втратили від 137 до 150 140 людей. Постановою уряду від 27 серпня 1949 р. українці були позбавлені права на переселені хутори та залишене там нерухоме майно.

Вже після закінчення «Вісули» стало зрозуміло, що депортація оминула українців, які проживали в Красниставському, Замостянському та Білгорайському повітах Люблінського воєводства. Українського націоналістичного підпілля в цьому регіоні не було. Проте Комітет державної

безпеки Республіки Польща наказав виселити українські родини «незалежно від ступеня лояльності та партійності». У таємному наказі від 10 листопада 1947 р. головною метою переселення українців було «асиміляція в новому польському середовищі. [...] Не використовуйте назву «українець» для цих іммігрантів.

Переселення у зв'язку з визначенням державного кордону між СРСР і Польщею. 1948 рік

Остаточне оформлення кордону між СРСР і Польщею відбувалося шляхом тривалого переговорного процесу, який знайшов відображення в міждержавних угодах. Людей, які проживали вздовж лінії кордону, було піддано «переміщенню», «зачистці кордону» шляхом переміщення жителів на певну відстань від прикордонної зони.

10 квітня 1948 року змішана комісія СРСР і Польщі прийняла рішення про лінію розмежування в районі Верхнього Сяну. У результаті 9125 українців було переселено вглиб УРСР. Депортація відбувалася з південно-західної частини Турківської, Ліської (західної Бойківської) областей, Мостиськ, Медицьких, Низанків, Добромиля (колишня Дрогобицька область) та з переданих Польщі районів Львівської області.

На думку більшості дослідників, переселення польських та українських громадян здійснювалося примусово урядом СРСР. Цей крок мав на меті зміцнити прокомуністичний режим у Польщі, а також послабити соціальну базу польського націоналістичного підпілля та українського визвольного руху на Закарпатті.

Крім того, «бартер» людей розглядався як вирішення кризи нестачі робочої сили в економіці східної республіки, зруйнованої війною. У переселенні був зацікавлений і польський уряд, який прагнув заволодіти переважно українською смугою вздовж свого східного державного кордону. Крім того, існувала нагальна потреба освоєння великих територій на заході, що вимагало виселення німців з цієї території. У Польщі існувало сильне бажання створити гомогенну «монолітну державу», чого можна було досягти

лише шляхом виселення з країни сотень тисяч українців. Радянська влада очолила організацію та керівництво примусовою евакуацією як українців, так і поляків.

Ця евакуація здійснювалася не лише з території УРСР, а й з регіонів, які мали увійти до складу післявоєнної Польщі. Подію називають різними назвами, такими як «депортація», «виселення», «обмін населенням», а німецьке «Vertreibung» і польське «wypędzenie» виступають як аналоги. Впроваджується ідея «трансферу», яка передбачає обмін населенням і громадянством на основі міждержавних угод. Це призвело до того, що деякі описували такі події як форму міграції, наповнюючи цей термін особливим значенням [11, с. 19].

Угода від 9 вересня 1944 р. передбачала добровільність евакуації, що виключало застосування примусу. Тим не менш, ця вимога не була обов'язковою і врешті-решт була проігнорована під час процесу спільної евакуації. 19 вересня 1944 р. було прийнято постанову про виконання документа РНК УРСР і ЦК КП(б)У. У постанові йшлося про евакуацію українського народу з Польщі, а польських громадян з УРСР. Це вимагало створення виконавчих структур в обох країнах, затвердження документів щодо реєстрації евакуйованих та визначення місць прийому польських іммігрантів. Крім того, були заплановані інші заходи для забезпечення успішного виконання угоди.

У вересні 1944 р. РНК УРСР і ЦК КП(б)У створили Управління РНК УРСР з евакуації та розселення польського та українського населення на чолі з В. Івановим. При виконкомах обласних Рад депутатів трудящих створювалися районні відділи, на які покладалося практичне здійснення евакуації та розселення. Однак персонал, призначений для спостереження за процесом переселення, був зібраний поспішно та не мав необхідної компетенції, що негативно вплинуло на його роботу протягом усього періоду виконання угоди. Навіть на першому етапі переселення, який тривав з 1944 по 1945 роки, процес був лише умовно добровільним. Багатьох у Надсянні,

Холмщині та Лемківщині лякала перспектива втратити заповітні землі. Чутки про колективізацію та репресії в УРСР лише посилювали їхній трепет. Незважаючи на рішення Варшавської конференції, польський уряд у вересні 1945 р. направив три дивізії для примусового переселення українців із їхніх домівок у постраждалих повітах. Це стало початком другого етапу переселення. Радянський режим також підтримав цей крок, використовуючи власні збройні структури в Польщі для депортації українців. Натомість польська армія, покликана боротися з бандитизмом, у березні 1945 року здійснила масові вбивства українського населення [19, с. 72].

У бурхливий період було спалено три поселення, розстріляно 15 осіб, силою забрано 500 голів худоби, а в Завадці Морохівській Сяноцького повіту винні польські вояки. У двох українських селах Павлоком і Холм було по-звірячому вбито 365 і 130 односельців, включно з дітьми. Під час осінньої виселенської кампанії 1945 р. польські війська відбулися 105 рейдів на українські села Сяноцького району та 121 напад на українських селян.

Примусове переселення 1945-1946 років призвело до загибелі 30 греко-католицьких і православних священиків. Антиукраїнській репресивній політиці Польщі сприяла Чехословаччина, яка дозволяла українським біженцям переселятися на свою територію, але потім затримувала та передавала їх польській владі. Інтерв'ю автора з переселенцями з вересня 1945 р. до літа 1946 р. виявили, що відповідальність за їх вигнання з Польщі несуть як польські громадяни, так і радянські війська. У багатьох випадках на належну комунікацію чи підготовку приділялося мало часу або зовсім не приділялося – зустрічі або не планувалися, або дозволялися лише на короткий проміжок у дві години, а рідко – на кілька днів. Переселенцям доводилося самотійно перевозити своє майно, здебільшого використовуючи підводи або везучи все, що могли [33, с. 52].

Залишити свої домівки та майно для багатьох було важким досвідом, ніжнім прощанням із рідною землею. Одна переселенка, Ганна Левицька, розповідає, як її батько цілував поріг їхньої хати і плакав перед від'їздом.

Багато спогадів описують, як чоловіки несли жінок на руках, силою відриваючи їх від домівок. Щоб уникнути примусового переселення, деякі особи спілкувалися з поляками чи українсько-польськими родинами. Навіть перехід з греко-католицизму на православне не врятував лемків від викорінення, вважає польський дослідник. Управління громадської безпеки в Ряшові вимагало переселення змішаних сімей, якщо батько не був польського походження.

Зокрема молоді люди втікали і шукали притулку в схованках, побоюючись арешту як «бандерівців» після прибуття в УРСР. Деякі селяни, яким вдалося підкупити поляків, виїхали, але потім були схоплені та перевезені на німецькі території. Українські родини залишали свої домівки конвоєм, часто під озброєною охороною, і йшли на визначені залізничні станції, щоб отримати інструкції щодо документального оформлення свого покинутого майна та отримати евакуаційний лист. Після прибуття до визначеного населеного пункту новоприбулим було наказано протягом трьох днів з'явитися до місцевої міліції в зонах паспортного контролю для реєстрації та отримання паспорта.

У безпаспортних районах була обов'язкова реєстрація в сільраді та розпис у сільській книзі. Багато переселенців повідомляли, що чиновники не проводили інвентаризацію майна. Деякі емігранти навіть вирішували відмовитися від певного майна, побоюючись, що їх визнають багатими та заслать до Сибіру. Після прибуття на залізничні станції більшість тривалий час (1-3 тижні) чекали транспортування просто неба. Відповідно до розпоряджень уряду більшість евакуйованих передбачалося переселити до східних районів УРСР.

План урядової комісії від 1 листопада 1944 р. передбачав на схід 79,4 % евакуйованих, а на захід республіки – лише 20,6 %. Проте голод 1946 року, примусове усупільнення майна та худоби переселенців у колгоспи, недбалість місцевої влади призвели до відтоку евакуйованих у західні області УРСР. Там ще панувала традиційна одноосібна система землеробства. На 1

січня 1947 р. у Львівській області та 29 прилеглих районах оселилося 16 384 родини, що налічували 67 369 осіб. До вересня того ж року це число зросло до 18 424 сімей, включаючи 3 660 незапланованих прибуттів. План прийому було перевиконано майже в дев'ять разів через значний приплив переселенців до Львова у 1947 р. [36, с.163].

Ці переселенці, переважно зі східних областей України та частково з інших західних областей, були відзначені наприкінці переселенської акції. Близько половини респондентів повідомили, що переїжджають між областями, районами та селами. В інших західних регіонах також спостерігається збільшення прибуття українців із Польщі понад план прийому. Лише в Тернопільській області до січня 1948 року було 37 697 сімей, що майже втричі перевищувало план 5 травня 1945 року. Дрогобицька область прийняла майже в три з половиною рази більше українців з Польщі, аніж початковий план прийому – 3582 родини. У квітні 1949 року в районі було зареєстровано 11 986 сімей, що дорівнювало населенню 53 311 осіб. У 1944 році Станіславська область була визначена як найменша кількість переселених сімей – лише 1500 сімей або 5500 осіб. Проте до 1948 року туди переселилося вже 7341 українська родина з Польщі, що вп'ятеро перевищувало початковий план.

Так само в Рівненській області на 1 січня 1950 року було 10 595 сімей (39 992 особи), що майже в шість разів перевищувало початковий план у 1623 сім'ї. Незважаючи на офіційне завершення евакуації в липні 1946 року, українська міграція з Польщі до УРСР тривала. До серпня 1952 року на Волині оселилося 14 703 родини, що майже втричі перевищувало заплановану кількість у 5 50 035 сімей. Значна кількість була рознесена вітром зі сходу республіки, остаточно осідаючи на заході. З припиненням евакуації в різних областях збільшилася кількість сімей переселенців. Так, у Львівській області зафіксовано приріст на 3284 сім'ї, Тернопільській – на 1478 сімей, Дрогобицькій – на 2592 сім'ї, Станіславській – на 4414 сімей, Рівненській – на 2191 сім'ю, на Волині – на 6336 сімей. Варто зазначити, що

найбільш масштабна міграція українців із Польщі в УРСР припала на другу половину 1946 р. і тривала й у наступні роки, хоча й у відносно менших масштабах [29, с. 110].

С. Макарчук і В. Кіцак стверджують, що внутрішні міграції українських іммігрантів відбувалися переважно в межах УРСР після припинення переселення з Польщі в липні 1946 р. і тривали до літа 1947 р. Хоча в різних джерелах існують розбіжності в даних, вони загалом не суперечить загальним тенденціям руху сімей іммігрантів у цю епоху. Одне джерело повідомляє, що за даними головного уповноваженого з переселення українського населення з Польщі до УРСР було «евакуйовано» 122 622 родини. Однак Управління з питань переселення при Республіці Молдова Української РСР нараховує лише 100 307 зареєстрованих сімей у 17 регіонах, призначених для новоприбулих станом на 1 травня 1947 року. Місцезнаходження 22 315 переміщених сімей невідоме через неналежне управління даними [29, с. 111].

У звіті головного уповноваженого з питань переселення за лютий 1947 р. виявилось, що 80 471 українська родина з Польщі переселилася до західних областей УРСР. Але наші підрахунки на основі державних архівів виявляють більшу цифру – 88 532 родини. Варто зазначити, що багато дослідників спираються на статистику цього звіту, незважаючи на механічну помилку С. Макарчука в підрахунках, яка призвела до того, що один регіон не врахував родинний облік. Статистичні джерела того часу є помітно неточними, і отримати достовірні дані про кількість переміщених осіб на різних етапах «евакуації» є складним завданням. Упорядники документів визнали цю проблему.

За постановою Дрогобицького обкому КП(б)У від 1945 р. із 1709 осіб, які прибули до Стрийського району, невідомим було місцезнаходження 548 господарств (2723 особи). Тим часом у Городоцькому районі Львівської області у квітні 1946 року було зафіксовано прибулих 934 родини, але облвиконком нараховував 969 родин. Крім того, райспоживспілка повідомила

про 1099 сімей переселенців за списками, поданими сільськими радами для розподілу товарів. Починаючи з 1950 р. значна частина колишніх переселенців піддалася агітаційним заходам влади й покинула західноукраїнські колективізовані села. Ці мігранти намагалися уникнути обмежувальної політики села, яка не дозволяла видавати дозволи на роботу за межами колгоспу.

У результаті багато мігрували на схід і південь республіки з метою освоєння землі. Дослідження Р. Кабачія на основі архівних матеріалів та опитувань респондентів свідчать про те, що ця міграція поклала початок «другій хвилі переселення лемків із західних до східних областей УРСР». Хоча це питання залишається здебільшого невивченим, відомо, що в 1950-х роках приблизно 24 723 колгоспні родини переселили з центральних і західних областей до південних колгоспів, у тому числі тих, хто важко адаптувався до західних областей.

У повоєнний час туди добровільно переселилося багато українців з Польщі, які ніколи не були в південних регіонах України. Історичні розповіді свідчать, що на початку 1950-х років родини організовано переселялися на Миколаївщину. Однак деякі мігранти згадують, що їх змушували переїхати на південь. Переселення українців з етнічних земель, які у повоєнний час входили до складу Польської держави, до УРСР здійснювалося насильством проти волі населення. Це переміщення спричинило значні людські страждання, матеріальні втрати та духовно-психологічні збитки. Попри плани влади переселити новоприбулих у східні регіони України, шість західних областей республіки оселили на постійне проживання 98 651 родину вихідців із Польщі. Ця кількість становить 80% від їх загальної кількості, причому найбільше з Волинської, Дрогобицької, Львівської, Рівненської, Станіславської та Тернопільської областей [10, с. 27].

Ми хочемо порівняти депортації українців з Польщі у 1944-1947 роках та депортації українців з українських територій у 2014-2023 роках, під час окупації українських територій країною-агресором та терористом – Росією.

Росіяни систематично порушують норми міжнародного права щодо ведення війни. Одним із прикладів таких порушень є примусове переселення українців з тимчасово окупованих територій. Російська Федерація обстрілює офіційні гуманітарні коридори, перешкоджає евакуації населення в підконтрольні Україні регіони, вилучає паспорти у депортованих на її територію українців та обмежує їх право пересування.

Делегація України в ООН у своїй заяві вказує, що викрадення та депортація громадян України є злочином Російської Федерації, спрямованим на знищення української нації та є сучасним проявом колоніалізму. На жаль, це не перший подібний випадок в історії українсько-російських відносин (Додаток А).

Важко назвати точну кількість жителів України, депортованих під час повного російського вторгнення, зокрема через непрозорість процесу, а також через навмисне завищення Росією. Згідно з офіційною інформацією українського уряду, з середини червня було депортовано від 1,2 до 1,5 мільйона українців, у тому числі близько 300 тис. діти. Їх часто вивозять у віддалені регіони РФ і видають документи про заборону залишати територію країни-агресора терміном на два роки.

Сама Росія, яка має звичку міняти поняття і таким чином приховувати реальність, називає свої дії «евакуацією без участі України»: у червні керівник Центру управління національною обороною РФ Михайло Мізинцев заявив про видворення близько 1,8 млн українців до Російської Федерації.

Російська Федерація може організувати паралельні коридори разом з офіційними шляхами евакуації, організованими Україною. Люди, які перебувають на тимчасово окупованих росіянами територіях або в зоні бойових дій, часто не мають мобільного зв'язку та Інтернету. З цієї причини вони не завжди розуміють, хто саме і куди евакуюється, тому можуть

помилково сідати в російські автобуси. За словами очевидців, навіть якщо люди на місці зрозуміють, що в цьому автобусі їх намагатимуться силою вивезти на територію країн-агресорів і відмовляться, їм все одно доведеться сідати в автобуси з дулами з автоматами.

Російська Федерація депортує людей з окупованих територій на сході та півдні України до т.зв. «ЛДНР» або до Криму, а звідти до Росії. Усі «евакуйовані» окупантами (чоловіки, жінки, діти, люди похилого віку) змушені проходити через фільтраційні табори. Це місця, де їх затримують, допитують, обшуковують, збирають персональні дані та видають паспорти, напр. «МСЗ ДНР», або змусити їх прийняти громадянство т. зв «ЛНР». Також окупанти намагаються отримати інформацію про учасників АТО/ООС та їхнє оточення, причетність до українських силових структур, журналістську та громадську діяльність, наявність патріотичних татувань тощо. Найчастіше саме через будь-які прояви громадянської позиції. люди можуть не пройти через фільтрацію.

Останню офіційну інформацію про кількість людей, які утримуються в таких таборах, надав 20 квітня постійний представник України при ООН Сергій Кислиця. За його словами, не менше 20 тис Українців утримують у фільтраційних таборах на лінії Мангуш-Нікольське-Ялта (біля Маріуполя) і близько 5-7 тис. у Безіменному Донецької області. Далі громадян України транспортують автобусами до Ростовської області Росії, а звідти до місць тимчасового перебування (спеціальні табори, притулки тощо) по всій Російській Федерації. Там їх змушують отримувати російські паспорти та працювати через служби зайнятості, після чого видають документ про заборону виїзду з Росії на два роки.

За словами экс-омбудсмена Людмили Денісової, Росія готувалася до масової депортації українців з початку 2022 року. Кремль розіслав у райони депортації українців методичні рекомендації з інформацією про те, скільки таборів для депортованих потрібно та для скількох людей вони призначені. Крім того, ще до повномасштабного вторгнення російська влада підготувала

280 справ про незаконне усиновлення українських дітей, яких з 2014 року депортували з окупованих територій Донецької та Луганської областей. У червні окупанти оголосили про роздачу російських паспортів на тимчасово окупованих територіях Херсонської та Запорізької областей. А в Київській області СБУ знайшла паспорти СРСР - їх російська влада планувала видавати місцевим жителям у разі повної окупації регіону, принаймні до видачі документів з РФ. Це ще один спосіб якнайшвидше зареєструвати людей і створити «російський центр» на тимчасово окупованих територіях [22, с. 289].

У березні 2022 року під час тимчасової окупації частини Київської області російські військові не дозволили місцевому населенню виїхати в бік Києва. Натомість відкрили власний коридор для цивільних автомобілів і автобусів на території Білорусі, яка є партнером у війні на боці Росії. Деякі дізнавалися про напрямок вже в транспорті, в якому їх везли. За словами очевидців, людей привезли в місто Мозир Гомельської області Білорусі і поселили в гуртожиток. Багато з них навіть не змогли забрати документи, тому українське консульство в Білорусі видало їм посвідчення (додаток Г).

За словами глави кримськотатарського народу Мустафи Джемілева, до Криму везуть викрадених активістів з окупованих Херсонської та Запорізької областей. Деякий час їх тримають під вартою, а потім відправляють у глиб Росії. Інколи їх рятує корумпованість російських силовиків: громадян України буквально «викупувають» за 250 і більше доларів. Однак це не завжди можливо: вже відомо про випадки зниклих людей.

Людей зі сходу України депортують переважно в прикордонні регіони Росії, а звідти – у більш віддалені, економічно відсталі регіони. Тільки в Пензенській області є 4 табори, куди в лютому перед повномасштабним вторгненням переселили депортованих українців. Відомі випадки переселення в різні регіони: Сибір, Заполярне коло, Чечню, Дагестан і Інгушетію, на Далекий Схід, повідомила у квітні британська газета The Independent з посиланням на документи Кремля. Російська православна

церква також бере участь у цьому процесі, розселяючи депортованих у своїх храмах і монастирях.

У березні також стало відомо, що Міжнародне товариство Червоного Хреста підтримує депортацію українців (натомість Червоний Хрест України допомагає громадянам на окупованих територіях). МГЧХ опублікував на своєму сайті звіт про 61 тис. «евакуйованих» жителів т. зв «ЛДНР» станом на 21 лютого, тобто до початку повномасштабного вторгнення. Людей вивозили в основному в Ростовську область. Після громадського резонансу звіт було видалено. Однак питання про точну кількість депортованих залишається відкритим, тому українська влада звернулася до МВС з проханням отримати списки всіх депортованих громадян України з Росії.

РОЗДІЛ 3

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ МАТЕРІАЛІВ ДОСЛІДЖЕННЯ У ШКОЛІ

Вивчення теми депортації українців з Польщі є важливим аспектом вивчення історії України та європейської історії в цілому. Ця тема пов'язана зі складними подіями, які сталися в період міжвоєнного та Другої світової війн.

Зокрема, депортація українців з Польщі сталася у період між 1939-1945 роками. Це було пов'язано з територіальними змінами в наслідок Другої світової війни, коли Польща була окупована Німеччиною. Внаслідок цього в Польщі було встановлено гетто, концентраційні табори та інші форми насильства проти національних меншин, в тому числі українців [22].

Депортація українців з Польщі сталася в 1944 році, коли польський уряд після визволення від нацистів почав виносити рішення про депортацію національних меншин, в тому числі українців. У результаті, понад 140 тисяч українців було виселено з Польщі, багато з яких загинули під час транспортування або під час перебування в екзильних таборах.

Українці, які були депортовані з Польщі, мали змогу повернутися до України лише після закінчення війни. Ця тема є важливою для вивчення не лише історії України, а й історії Європи та світу в цілому, оскільки вона дозволяє краще розуміти наслідки війни та національних конфліктів.

При вивченні теми депортації українців з Польщі у школі, важливо звернути увагу на роль того часу, соціальну та політичну ситуацію, а також на різноманітні наслідки цих подій. Українці, які були депортовані, відчули на собі біль національної дискримінації та насильства, що пізніше мали вплив на їхнє життя та культуру [11].

Для того, щоб краще зрозуміти цю тему, у школі можна проводити історичні лекції, дослідження архівів та відеоархівів, організовувати екскурсії до музеїв та місць пам'яток. Також можна розглянути вплив цих

подій на сьогоднішній день, включаючи національну свідомість та культурну спадщину України.

Вивчення теми депортації українців з Польщі в школі допомагає розвинути учнівську свідомість та толерантність до національних меншин. Ця тема дозволяє краще зрозуміти труднощі, які зазнавали українці під час війни та стали жертвами насильства, та навчити учнів цінувати мир та демократію [8].

Для кращого розуміння теми можна наводити спогади депортованих (додаток Е).

Крім того, вивчення теми депортації українців з Польщі може виявитися корисним для формування в учнів умінь аналізувати історичні події та розвивати критичне мислення. Вивчення цієї теми може також допомогти учням зрозуміти значення рівноправності та поваги до національних меншин у сучасному суспільстві.

Продовжуючи вивчення історії України та її взаємовідносин з сусідніми країнами, учні можуть розвивати свідомість та виховувати повагу до культурного різноманіття та багатомовної спільноти. Вивчення теми депортації українців з Польщі може бути важливим етапом у такому вихованні [10].

У підсумку, вивчення теми депортації українців з Польщі у школі є важливим кроком у формуванні свідомого та толерантного громадянина. Вона допомагає розширювати знання учнів про історію своєї країни, розвивати їхнє критичне мислення, а також виховувати повагу до культурного різноманіття та багатомовної спільноти.

Зазначена тема може бути також корисною для поглиблення знань учнів про міжнаціональні відносини, зокрема про важливість збереження миру та стабільності в регіоні. Вивчення теми депортації українців з Польщі допомагає учням зрозуміти, як відбувалися національні конфлікти та які наслідки вони мали для населення.

Також, важливим аспектом при вивченні цієї теми є врахування сучасного контексту. Зараз, коли Україна та Польща є партнерами в Європейському Союзі, а також співробітництво між цими країнами зростає, необхідно зрозуміти, які причини виникли та зберегти пам'ять про трагічні події минулого, щоб запобігти їх повторенню.

Отже, вивчення теми депортації українців з Польщі у школі допомагає учням краще зрозуміти історію своєї країни, розвивати свідомість та толерантність до інших національностей, виховувати повагу до культурного різноманіття та багатомовної спільноти. Важливо також розглянути сучасний контекст та врахувати наслідки цих подій для міжнаціональних відносин в сучасному світі [18].

Крім того, вивчення теми депортації українців з Польщі може бути корисним для формування у учнів навичок аналізу та критичного мислення. Учні матимуть змогу досліджувати різні джерела інформації, проводити порівняльний аналіз, оцінювати достовірність та об'єктивність даних, робити висновки та аргументовані висловлювання.

Крім того, вивчення теми депортації українців з Польщі може бути корисним для формування в учнів патріотичних почуттів. Учні зможуть дізнатися про героїчний опір українського народу проти нацистської окупації та про боротьбу за свободу та незалежність своєї країни. Вони зможуть зрозуміти важливість збереження національної ідентичності та культурної спадщини.

Нарешті, вивчення теми депортації українців з Польщі може бути корисним для формування в учнів умінь та навичок міжкультурної комунікації. Вони зможуть зрозуміти, які проблеми можуть виникнути в міжкультурних відносинах, та навчитися ефективно спілкуватися з представниками інших культур. Вони також зможуть зрозуміти важливість толерантності та поваги до культурних традицій інших народів [17].

Отже, вивчення теми депортації українців з Польщі у школі має великий педагогічний потенціал та може сприяти розвитку різних аспектів

особистості учнів. Воно допоможе учням краще зрозуміти світ та своє місце в ньому, розвивати їхню критичну мисленість та навички аналізу, виховає в них патріотичні почуття та повагу до інших культур, а також розвине їхню міжкультурну компетентність. Крім того, вивчення цієї теми може відкрити нові можливості для досліджень та проектів, що стануть надзвичайно цікавими для учнів.

Однак, важливо також пам'ятати про те, що вивчення теми депортації українців з Польщі може бути складним та емоційно важким досвідом для учнів, особливо для тих, чий родичів та предків ця подія стосується безпосередньо. Тому, важливо дотримуватись певної етики та забезпечувати підтримку для учнів у процесі вивчення цієї теми [12].

Загалом, вивчення теми депортації українців з Польщі у школі може бути важливим кроком у розвитку освіти та вихованні молодшої генерації зі свідомим ставленням до своєї історії та культури, здатної бути толерантними та відкритими до інших культур та світоглядів.

Також важливо зазначити, що вивчення теми депортації українців з Польщі може допомогти зрозуміти більше про важливість захисту прав людини, адже саме порушення прав людини стало причиною цієї трагічної історичної події.

Учні, які вивчають цю тему, можуть зрозуміти, що безпека й права людини повинні бути захищені, і що потрібно приймати заходи для того, щоб уникнути повторення подібних трагедій в майбутньому [18].

У процесі вивчення цієї теми важливо звернути увагу на різноманітність точок зору, які існують у зв'язку з цією подією. Це допоможе учням розвинути своє критичне мислення та навички аналізу, а також зрозуміти, що історія складна і завжди має різні інтерпретації.

У цілому, вивчення теми депортації українців з Польщі є важливим етапом у формуванні освіченої, толерантної та мультикультурної громади. Тому, варто розглянути можливість включення цієї теми до шкільної

програми та використання сучасних методик, щоб зробити процес вивчення цікавим та пізнавальним для учнів.

Додатково, вивчення теми депортації українців з Польщі може допомогти учням зрозуміти важливість збереження культурної спадщини та ідентичності свого народу. В результаті цього, учні можуть розвивати почуття національної гідності та гордості за свій народ, що є важливим елементом формування громадянської свідомості [17].

Також варто зазначити, що вивчення історії депортації українців з Польщі може вплинути на розвиток міжнаціональних стосунків. Знання про цю трагічну історичну подію може допомогти у підвищенні рівня толерантності та розуміння міжнаціональних відносин. Це може допомогти учням зрозуміти, що історія міжнаціональних взаємин є складною, але діалог та взаєморозуміння є важливими складовими для побудови мирного та процвітаючого суспільства.

Отже, вивчення теми депортації українців з Польщі є важливим елементом у формуванні освіченої та толерантної молоді. Ця тема може допомогти учням розвивати критичне мислення, аналітичні навички, почуття національної гідності та гордості за свій народ, а також впливати на розвиток міжнаціональних стосунків. Тому, включення цієї теми до шкільної програми може мати значний позитивний вплив на формування молодого покоління.

Крім того, вивчення історії депортації українців з Польщі може вплинути на розвиток емпатії та співчуття серед учнів. Вивчення такої трагічної історії може допомогти учням зрозуміти, які важкі та болісні наслідки може мати політика національної дискримінації та пригнічення народу. Це може спонукати учнів до більш розуміючого та толерантного ставлення до людей інших національностей та культур [19].

Навчання історії депортації українців з Польщі також може мати значення для формування глобальної свідомості учнів. Ця історична подія є прикладом того, як політика однієї країни може вплинути на життя тисяч людей, що мешкають в іншій країні. Це може допомогти учням зрозуміти, як

важливо розвивати міжнародне співробітництво та взаєморозуміння, щоб уникнути подібних історичних трагедій у майбутньому.

Отже, вивчення історії депортації українців з Польщі може мати значний позитивний вплив на формування молодого покоління. Включення цієї теми до шкільної програми може допомогти учням розвивати емпатію, толерантність, критичне мислення та аналітичні навички. Крім того, це може впливати на розвиток національної гідності та гордості за свій народ, а також на формування міжнаціональних стосунків та глобальної свідомості.

Проте, включення теми депортації українців з Польщі до шкільної програми може викликати певні труднощі. Наприклад, учні можуть не розуміти або неправильно тлумачити історичні факти, що може призвести до неправильних висновків та стереотипів. Також, ця тема може бути дуже чутливою для деяких учнів, які можуть мати пряме або непряме ставлення до цієї історичної події. Тому, вчителям необхідно враховувати ці труднощі та підходити до вивчення цієї теми з великою обачливістю та чутливістю [16].

Для викладання цієї теми, вчителям необхідно використовувати різноманітні джерела, включаючи історичні документи, літературу, відеоматеріали та інтерактивні завдання. Також вчителі можуть використовувати педагогічні технології, які дозволяють учням активно залучатись до процесу вивчення, такі як дискусії, проекти, рольові ігри та інші.

Узагальнюючи, вивчення історії депортації українців з Польщі є важливим елементом шкільної освіти, який може мати значний позитивний вплив на формування молодого покоління. Однак, викладання цієї теми потребує обережності та чутливості до історичної чутливості деяких учнів, а також до ризиків спотворення історичних фактів та подій.

ВИСНОВКИ

Дослідження на цю тему спирається на низку джерел, зокрема архівні матеріали, публікації громадських організацій, усноісторичні інтерв'ю та особисті спогади депортованих Тернополя. Широта цих джерел уможливила всебічний аналіз контексту, в якому виникла відповідна спільнота, і надала розуміння того, як представлено її досвід. Завдяки міждисциплінарному підходу дослідження підкреслило соціально сконструйовану природу таких понять, як «дитинство» та «місце» (батьківщина), а також потенціал для цих конструктів розвиватися з часом.

Завдяки аналізу архівних матеріалів та реконструкції усних свідчень стає очевидним, що переселенська «спільнота пам'яті» на Тернопільщині формувалася за травматичних обставин. Вимушена міграція, якій зазнали ці поселенці, ускладнювалася відсутністю узгодженої державної політики щодо інтеграції та напруженими стосунками з місцевим населенням. Вивчивши свідчення очевидців, виявилось, що лемки та надсянки ретроспективно оцінювали обмін населенням 1944-1947 років інакше, ніж холмщаки. Для перших це ознаменувало кінець дитинства та кризу особистої ідентичності, а для других джерелом травми був досвід напружених польсько-українських відносин. У цьому контексті депортація розглядалася як засіб порятунку життя.

У свідомості закерзонців бурхливі події 1944-1947 років існують як єдиний, монолітний образ. Вони сприймають це як злочин радянської влади, яка порушила сприятливі умови для збереження їхньої ідентичності. Досвід депортації є найбільш яскраво описаним сегментом в біографічних усних інтерв'ю, що служить межею між періодами до та після переселення. Інформанти розмірковують над своїми особистими спогадами про період після депортації, часто через призму досвіду, який вони мали як діти-очевидці. Письмові ж спогади описують значні віхи тогочасного життя їхніх родин. Цікаво, що колективна пам'ять має найменший вплив на цей

нарративний сегмент, ймовірно, через розпад традиційних місцевих спільнот і придушення досвіду вимушених мігрантів у радянському суспільстві. Інформанти описують адаптаційний період на Тернопільщині як серію травматичних подій, які стали наслідком депортації. Досвід включає відсутність належних умов життя, побутові конфлікти, насильницьку колективізацію та розправу над іммігрантами структурами УПА. Опис Шейли Фіцпатрік «звичайне життя в надзвичайних умовах» влучно характеризує це випробування.

Навпаки, спогади про життя на етнічних теренах Лемківщини, Надсяння та Холмщини ідеалізуються учасниками обміну населенням. Перебільшені, позитивні наративи з мальовничими описами природи та бажаного стилю життя відображають міф про повернення, який виник у «спільноті пам'яті» в перші роки після депортації. Цей сконструйований міф навмисно прищеплювали наймолодшим членам спільноти, щоб зберегти його для майбутніх поколінь. Уявлення про «малу батьківщину» як про втрачену сутність виявляє опір повній акліматизації в новому середовищі. Крім того, опитані часто розглядають своє перше возз'єднання з місцем народження після виселення як остаточний поворотний момент. Хоча вони все ще називають його «домом», вони визнають його змінений стан як «трансформовану батьківщину» (*heimat transformed*).

На завершальному етапі Другої світової війни та в повоєнний період в УРСР та ПНР відбувалися процеси переселення та депортації, які були прямим наслідком антинаціональної політики радянського тоталітарного режиму та його польських союзників. Українські іммігранти у Волинській та Рівненській областях зросли внаслідок планової евакуації з ПНР, а також добровільного прибуття з південно-східних районів УРСР. Зазначається, що кількість самопереселенців перевищила попередній план, а на Рівненщину повернулося більше людей, ніж на Волинь. Уточнено кількість переселених українців з Польщі до Волинської та Рівненської областей – 37 819 у Волинській області та 39 158 у Рівненській. Умови евакуації поляків із

Волинської та Рівненщини були не такими складними, як переселення українців із Польщі, оскільки вони зазнавали пограбувань, нападів і навіть убивств.

Було організовано переселення українців з Чехословаччини та чехів з УРСР із кращими матеріально-побутовими умовами для українських емігрантів порівняно з Польською Народною Республікою. Українські переселенці на Волині та Рівненщині отримували обмежену допомогу від радянської влади, їхні життєві та соціальні умови були важкими. Вони повільно адаптувалися до місцевості, їх громадська активність була низькою. Наслідком сталінської командно-репресивної системи, спрямованої на придушення національного та підпільного руху на Волині, було трудове переселення з області до південно-східних областей УРСР та РРФСР.

Під час вивчення теми на уроках історії можуть бути використані спогади депортованих, які ми, у свою чергу, використали під час розробки конспекту уроку.

Депортація українців з Польщі є важливою частиною історії України та Польщі. Вивчення цієї теми дозволяє учням розуміти складні історичні події, які вплинули на життя багатьох людей.

Депортація українців з Польщі має відношення до національних відносин між Україною та Польщею. Вивчення цієї теми допомагає учням краще розуміти історичні корені конфліктів та проблем, що існують між цими двома народами.

Вивчення депортації українців з Польщі сприяє розвитку критичного мислення учнів. Вони вивчають різні джерела інформації, аналізують їх та формують власні погляди на цю історичну подію.

Вивчення депортації українців з Польщі нагадує учням про наслідки інтолерантності, дискримінації та національного конфлікту. Це важлива уроки, яка допомагає запобігти повторенню подібних помилок у майбутньому.

Вивчення історії і культури інших народів розширює світогляд учнів і допомагає їм краще розуміти різноманітність та багатоманітність сучасного світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Опубліковані джерела

1. Депортаці : Західні землі України : к. 30-х – п. 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. / Відп. ред. Ю. Сливка. Львів : НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1996. Т. 2 (1946-1947 рр.). 539 с.
2. Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3 т. Т. 2. 1946-1947. Львів, 1998. 432 с.
3. Депортації/ Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади у трьох томах. Т. 1. Львів, 1996. 761 с. 125 с.
4. Сергійчук В. Депортація поляків з України. Невідомі документи про насильницьке переселення більшовицькою владою польського населення з УРСР в Польщу в 1944-1946 роках. К., 1999. 214 с.
5. Сергійчук В. Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944-1953 рр. Нові документи і матеріали. К., 1998. 217 с.
6. Repatriacja czy deportacja: przesiedlenie Ukraińców z Polski do USRR 1944–1946 / Pod. red. E.Misiły. T.1: Dokumenty 1944–1945. Warszawa, 1996. S.131, 303.
https://www.academia.edu/38186092/Repatriacja_czy_deportacja._Przesiedlenie_Ukrai%C5%84c%C3%B3w_z_Polski_do_USRR_1944-1946_.Tom_1._Dokumenty

Монографії і статті

7. Алфьоров М. Відлуння «Вісли». 2000 с. 137.
8. Андрухів І.О., Француз Н.Й. Станіславщина: двадцять буремних літ (1939–1959): Суспільно-політичний та історикоправовий аналіз. Рівне; Івано-Франківськ, 2001. 335 с.
9. Бакунович І. Не поїхали на схід, поїхали на захід. *Наше слово*. 2007. 18 листопада (№ 46 / № 2624). С. 13-15 .

10. Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917 - 1953: У 2 кн. Кн. 1. К.: Либідь - Військо України, 1994. С. 192.
11. Білас І. Репресивно-командна система в Україні. 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. У 2 кн. – К., 1994. Кн. 1. 432 с.
12. Білас І. Переселенсько-депортаційні акції: політико-правовий аспект // Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х рр. (до 50-річчя операції «Вісла»). Л., 1998. 284 с.
13. Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953 рр. К., 1994. С.222–223.
14. Боднар Г. «Там було добре і тут є непогано жити»: особливості історичної пам'яті українців, переселених з Польщі // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Вип. 2: Депортації 1944–1851. Львів, 2007. С. 20–36.
15. Боечко В., Ганжа О., Заходчук Д. Кордони України: історична ретроспектива та сучасний стан. К.: Либідь - Військо України, 1994. 374 с.
16. Бугай М.Г. За повідомленням НКВС СРСР... (Про депортацію населення України у 30– 40-х роках.) Київ, 1992. 275 с.
17. Буцко О. В. Украина-Польша: миграционные процессы 40-х годов.К.: Институт истории Украины. 1997. 154 с.
18. Гоч Т.-Ф. Життя лемка. Зиндраново, 1999. С.54, 57.
19. Гук Б. 10 березня 1944 р. – день злочину АК щодо української людності в II Світовій війні. *Наше слово*. 2009. 2 серпня (№ 31 /№ 2713). С. 17-34.
20. Гук Б. Про дослідження боїв АК та БХ проти УПА на Холмщині 1943-1944 рр. *Наше слово*. 2009. 31 травня (№ 22 /№ 2704). С. 34-35.
21. Гук Б. Про дослідження боїв АК та БХ проти УПА на Холмщині 1943-1944 рр. *Наше слово*. 2009. – 24 травня (№ 21 /№ 2703). С. 26-28.
22. Гук Б. Сагринські спогади. *Наше слово*. 2009. 20 вересня (№ 38 /№ 2720). С. 28-31.
23. Гук Б. Ситуація української людності Володарського повіту в 1944-1945 рр. *Наше слово*. 2007. 16 грудня (№ 50 /№ 2628). С. 27-30.

24. Гук Б. Третя віросповідна трансформація на Холмщині ХХ століття. *Наше слово*. 2007. 25 листопада (№ 47 /№ 2625). С. 33-36.
25. Гук Б. У Європі не сприймають конфлікту пам'яті українців та поляків. Розмова з академіком Ігорем Юхновським, Головою українського інституту національної пам'яті. *Наше слово*. 2009. 9 серпня (№ 32 / № 2714). С. 64-66.
26. Гук Б. Українців у II Речі Посполитій поляки прирекли на загибель. *Наше слово*. 2008. 14 грудня (№ 50 /№ 2650). С. 84-88.
27. Гук Б. Холмщина в 1939-1944 роках. *Наше слово*. 2009. 7 червня (№ 23 /№ 2705). С. 84-89.
28. Гук Б. Художній спомин лемків про акцію «Вісла». *Наше слово*. 2007. 18 листопада (№ 46 / № 2624). С. 45-47.
29. Данилиха Н. Політичні мотиви та наслідки переселення українців із Польщі в УРСР у 1944–1950-х рр. (на матеріалах західноукраїнських областей). *Український історичний журнал*. 2021. №3. С. 103-113.
30. Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50–х років (до 50–річчя операції «Вісла») / Упор. Юрій Сливка. Львів, 1998. 345 с.
31. Дрозд Р. Акція «Вісла» – метод вирішення української проблеми в Польщі // *Депортації українців та поляків: кінець 1939 – початок 50-х рр. (до 50-річчя операції «Вісла»)*. Л., 1998. С.20.
32. Дрозд Р. Депортація та розселення українців – чинник асиміляції // *У пошуках правди про акцію «Вісла»: Зб. доп. і мат. наук.-практ. конф. (Перемишль, 22–23 листопада 1997 р.)*. Перемишль, 1998. С.13.
33. Євсєєв І.Ф. Політична співпраця: Українсько-польський договір 9 вересня 1944 р. в справі евакуації українського населення із Польщі і польських громадян із Української РСР . Ч.2. Камілюс, 1975. С.52.
34. Кабачій Р. Оптанти: вигнанці зі Словаччини. URL: <https://www.umoloda.kiev.ua/number/593/163/21468/> (дата звернення: 20.03.2023).
35. Кабачій Р. Вісла в степах України. URL: www.krytyka.kiev.ua/comments/kabachij.html (дата звернення: 20.03.2023).

36. Кабачій Р. Переселенці з Польщі в колгоспах півдня (1951–1954). URL: <https://bojky.wordpress.com/2009/08/21/переселенці-з-польщі-в-колгоспах-півд/> (дата звернення: 20.03.2023).
37. Кабачій Р. Проблема переселення українців з Польщі до УРСР в 1944–1946 та 1951 рр. у сучасній публіцистиці // Україна – Польща: уроки Другої світової війни (27.02.2003 р.): Мат. наук. семінару молодих вчених та IV Міжнар. наук. конф. молодих вчених «Україна – Польща: шлях до європейської співдружності» (15–16.05.2003 р.). Тернопіль, 2003. С.160–166.
38. Калакура О. Люблінська угода 1944 р. та її етнополітичні наслідки. *Наук. вісн. Дипломатичної академії України*. 2005. Вип. 11. С. 158-170.
39. Киричук Ю. Український національний рух 40-х – 50-х рр. ХХ ст.: ідеологія та практика. Л., 2003. С.258–259;
40. Кіцак В. Розселення українців з Польщі в УРСР (1944–1947): Переселення їх із південних та східних областей у Західну Україну. *Молода нація*. К., 2000. С.116;
41. Кіцак В. Соціально-психологічна адаптація переселенців із Закерзоння в Західній Україні (1944–1947). *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету ім. В.Гнатюка. Серія «Історія»*. Вип. VIII. Тернопіль, 1999. С.144–148.
42. Кіцак І. Істерія замість історії. Кн.12(573). Торонто, 1995. С.1423.
43. Литвин М. Депортації 1944–1951 рр. у суспільній свідомості українців // Україна – Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. *Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича*. Вип. 2: Депортації 1944–1851. Львів, 2007. С. 12–19.
44. Литвин М. Р. Вересень 1939 року. Українці і поляки між двома тоталітаризмами. *Наше слово*. 2009. 4 жовтня (№ 40 / № 2722). С. 25-28.
45. Лобас-Данилиха Н. Майнові розрахунки органів радянської влади із переселенцями з Польщі у 1944–1950-х рр. (на матеріалах західних областей України). *Етнічна культура українців*. Л., 2006. С.103.

46. Макарчук В.С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею... С.283.
47. Макарчук С. А. Переселення поляків із західних областей України в Польщу в 1944-1946 рр. УІЖ 2003. № 3. С. 103-114.
48. Макарчук С. Згуба Лемківщини як злочин проти українського народу і польської держави. 1995. №1. С.25–28.
49. Макарчук В.С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею (1939–1945 рр.). К., 2004. – 348 с.
50. Макарчук С. Міжнародно-правове визнання державного кордону між Україною і Польщею... С.184–185, 283.
51. Макарчук С. Розміщення та побутове влаштування переселенців з Польщі в Україні у 1944–1947 рр. С.184.
52. Макарчук С. Розміщення та побутове влаштування переселенців з Польщі в Україні у 1944–1947 рр. *Збірник кафедри української преси*. Вип.3. Л., 2000. С.176–189;
53. Онишкевич Р. Біль, який не забути. *Незалежність*. 2002. №8. С.15.
54. Паньків М. З мого життя. *Наше слово*. 2007. 18 листопада (№ 46 / № 2624). С. 15.20.
55. Переселення поляків та українців 1944-1946. Невідомі документи з архівів спецслужб. Т. 2. К., 2000.
56. Польща і Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб. Т.2: Переселення поляків та українців 1944–1946 рр. С.944.
57. Польща і Україна у тридцятих – сорокових роках ХХ ст.: Невідомі документи з архівів спеціальних служб: У 9 т. Т.2: Переселення поляків та українців 1944–1946 рр. Варшава; Київ, 2000. 1007 с.
58. Присташ Я. Волинь 1943 і ми – українці в Польщі / Я. Присташ // *Наше слово*. 2009. 12 квітня (№ 15 / № 2697). 313 с.
59. Сергійчук В. Становище і доля українців у Генеральному губернаторстві (без Галичини) в роки німецької окупації // *Україна–Польща:*

- важкі питання. – Т. 4. / Матеріали IV міжнародного семінару істориків «Українсько-польські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 8–10 жовтня 1998 р. Варшава: TYRSA, 1999. С. 166–184
60. Сливка Ю. Витоки і наслідки національної трагедії // Депортації / Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади у трьох томах. Т. 1. Львів, 1996. 241 с.
61. Ткачов С. Польсько-український трансфер населення 1944–1946 рр. Тернопіль, 1997. 208 с.
62. Трухан М. Українці в Польщі після Другої світової війни 1944–1984. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1990. 403 с.
63. Україна-Польща: важкі питання. Т. 9. Матеріали IX і X міжнародних наукових семінарів «Українськопольські відносини під час Другої світової війни». Варшава, 6-10 листопада 2001 р. / Наук. ред. М. М. Кучерепа. Луцьк, 2004. 231 с.
64. Цепенда І. Українсько-польські відносини 40–50-х років ХХ століття: етнополітичний аналіз. К., 2009. 317 с.
65. Шафран П. Лемківська сторінка. *Наше слово*. 2007. 18 листопада (№ 46 /№ 2624). С. 15-22.
66. Ярош Б.О. Сторінки політичної історії західноукраїнських земель (30–50-ті рр. ХХ ст.). Луцьк, 1999. 184 с.

Підручники і методичні посібники

67. Баханов К. Оновлення змісту сучасної шкільної історичної освіти. К:Основа. 2008. 167 с.
68. Єрмаков І Компетентісний потенціал проектної діяльності. Проектнадіяльність у школі. упор. М. Голубенко. К : Шкільний світ, 2006. С. 38-51.
69. Пометун О. І. Фрейман Г.А. Практика реалізації компетентісного підходу у суспільствознавчих дисциплінах. Компетентісний підхід у

- сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи. К.: К.І.С, 2004. 540 с.
70. Пометун О. Пироженко А. Інтерактивні технології . Київ: Освіта, 2002. 250 с.
71. Програма з історії України. Т: Ранок, 2020.
72. Родигіна І. Компетентісно орієнтований підхід до навчання. К: Основа, 2014. 280 с.
73. Савченко О.Я. Уміння вчитися як ключова компетентність загальної середньої освіти . К: К.І.С, 2004. 157 с.
74. Селевко Г. Компетентності та їх класифікація. Народна освіта. Збірник сучасні технології в освіті. 2008. С.138-150.
75. Старєва А.М. Методика навчання історії : особистісно орієнтований підхід./навч. метод. посіб. Миколаїв: Іліон, 2007. 152 с.
76. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: Наук. – метод. посібник / О.І.Пометун, Л.В.Пироженко. За ред. О.І.Пометун. К.: Видавництво А.С.К., 2003. 192 с.
77. Ткачова Н.О. Аксіологічний підхід до організації педагогічного процесу в загальноосвітньому навчальному закладі. Х: Каравела, 2006. 300с.
78. Труханенко Г. Різні підходи до визначення воняття «Інформаційна компетентність» у сучасній літературі. Наукові записки КДПУ ім. В. Винниченка. Педагогічні науки. 2012. № 107 (2). С. 193-197.
79. Фідря О. Просторова компетенція та картографічні вміння в шкільних курсах історії. Історія в школах України. № 7-8. 2008. С.17-29.
80. Формування компетентностей учнів основної школи у навчанні історії: методичні рекомендації . Київ: Інститут педагогіки, 2017. 365 с.

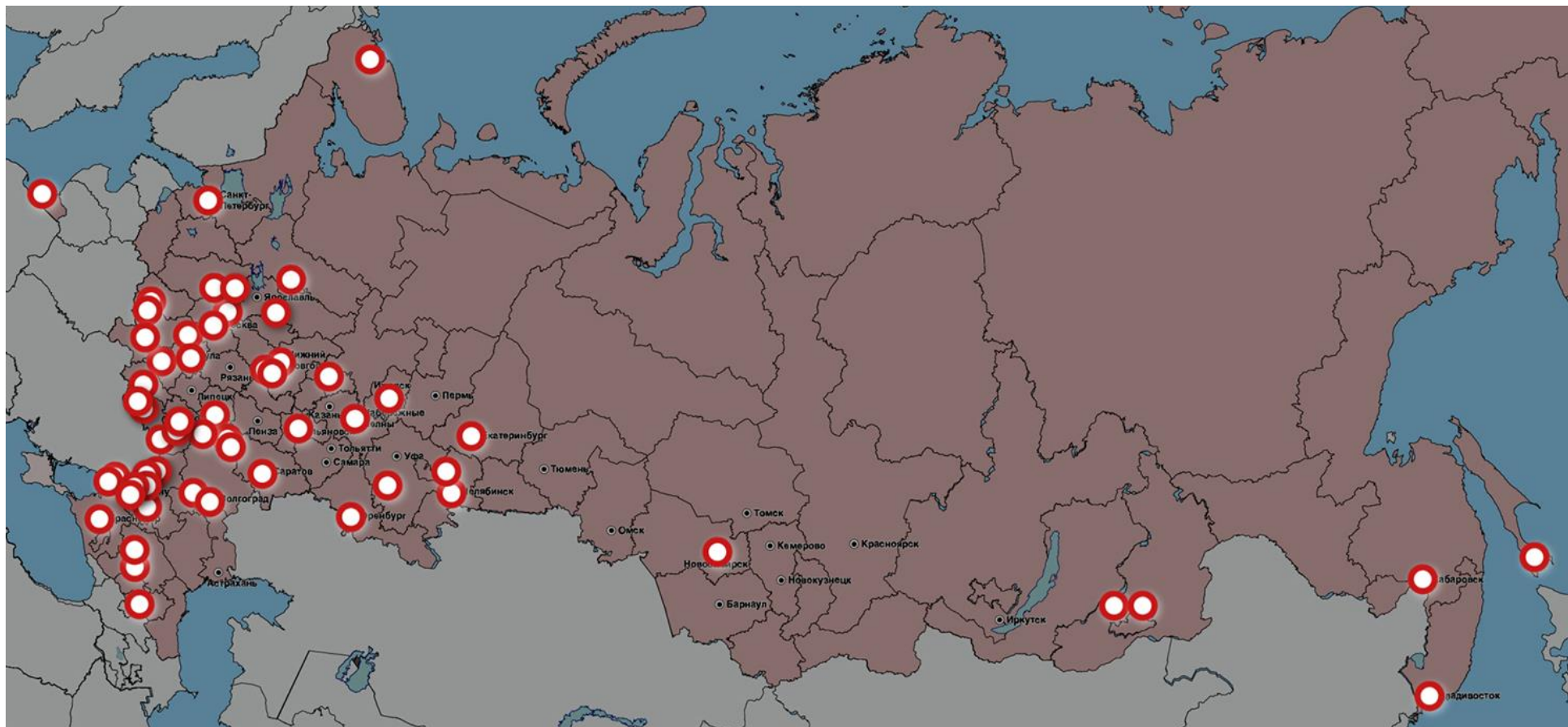
ДОДАТКИ

Додаток А

Примусове переселення українців на територію Росії у 2014-2023

Місця, куди вивезено українців у 2022 році

Додаток В

Депортація у резюме

Дата	Звідки вивозили	Куди привозили	Кількість депортованих українців
I. Вивезення за угодою між УРСР і Польським комітетом національного визволення про «обмін населенням»			
1944–1946 роки	із території сучасної Польщі (Хелмський, Грубешівський, Томашівський, Любачівський, Ярославський, Перемишльський, Ліськовський, Замостівський, Красноставський, Білгорайський, Влодавський повіти та інші райони Польщі, де можуть виявитися громадяни української, білоруської, російської і русинської національності	до західних і південно-східних областей України на звільнені після депортацій німецьких, татарських, грецьких, болгарських і єврейських родин місця	понад 482 тисяч
II. Операція «Вісла»			
28 квітня – 29 липня 1947 року	українців з їхніх етнічних земель на території Польщі (Сяноцький, Ліський, Перемишльський, Ясельський, Кросненський, Горлицький, Бжозувський, Любачівський, Ярославський, Томашув-Любельський, Новосонцький, Новотарзький повіти)	вглиб Польщі – не ближче 50 кілометрів від сухопутного, 30 кілометрів – від морського кордонів, 30 кілометрів від воєводських міст	137–150 тисяч українців і членів змішаних сімей
III. Згідно з Постановою Ради Міністрів УРСР про демаркацію державного кордону між СРСР і Польською Республікою			
1948 рік	з прикордонної зони Дрогобицької (17 населених пунктів) і Львівської (5 сіл) областей	в села Дрогобиччини та Львівщини	9152 особи

IV. «Вирівнювання» державного кордону між СРСР і РП			
1951 рік	більшість сіл Нижньоустрицького, частина Хирівського, Стрілківського районів і містечка Нижні Устрики Дрогобицької області	у колгоспи Миколаївської, Одеської, Сталінської (Донецької) та Херсонської областей	33 тисячі

Депортація у спогадах очевидців

Галина Конопінська, переселена з села Зимна Вода біля Львова. *»...Почали надходити вісті, що Львів не належатиме Польщі, адже кордони було пересунуто. Треба було вибирати: або підписувати громадянство СРСР і залишатися у Львові, або польське громадянство і евакуація. Через три дні стояння у черзі в польському Посольстві я отримала евакуаційну картку. Термін виїзду: 15 серпня 1945 р., вагон № 12. У Зимній воді в нас була вілла з великим садом <...>. 15 серпня повантажили на віз посуд та інший дріб'язок і вирушили на станцію, де ми стояли три дні <...> вдень і вночі, в гарну погоду і в негоду під відкритим небом. Нарешті, через три дні потяг рушив.<...> Почалася подорож в невідоме. В умовах, які нікому й не снилися: вагон поділений на 4 родини, без туалету і води. Перед кожним семафором потяг зупинявся і стояв дуже довго, цілий день, або й більше. <...> Яюсь я несміливо підійшла до одного з українських вагонів і коли доїли корів, я попросила продати мені горнятко молока. Замість молока на мене посипалися образливі прізвиська з приводу моєї польськості і ворожі погляди. Пізніше я вже навіть не дивилась в їх бік, а коли українка запитала мене, чи не знаю, де можна набрати води, я відповіла, що не розумію, хоча я прибула на станцію раніше і знала, де була вода. Це було негарно, але я мусила мати якусь сатисфакцію...»*

**З архіву Фундації «Карта» (Варшава, Польща). [Електронний ресурс]. –
Режим доступу: <http://www.karta.org.pl>**

Олександр Боровик, 1936 року народження, переселений із села Городиславичі

«...Зі станції нашу сім'ю привезли на арбі в село Грозноє Красноармійського району Запорізької області. У це село не потрапила ні одна сім'я з переселених. У селі багато було спалених хат, люди жили в землянках, голодували. Нас помістили у напівзруйнованому бараці. Дров не було, приходилось збирати перекошиполе, різне сміття і тим опалювати житло. <...> Корова була нашим спасінням від голоду. Місцевим жителям давали лишки молока в обмін на корм корові або на який кілограм крупи. <...> Нас обзивали поляками і насміхались, як тільки могли. <...> У Запорізькій області ми скуштували всього: холоду, голоду, принижень, наруги. <...> На превеликий жаль, і тут в західних областях часто доводилось чути образи на адресу переселенців. Слово «переселенець» вимовлялося з негативним

відтінком, у нього вкладалось поняття меншовартості, а це аж ніяк не відповідало дійсності».

Із книги «Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр. : Документи, матеріали, спогади». – Інститут українознавства імені Крип'якевича НАН України. – Львів: 2002.

Михайло Боцуля, 1928 року народження, переселений із села Нагірчани (Надсяння)

«Ми не переселенці, ми – вигнанці. Пам'ятаю, осіннього вересневого ранку 1945 року в наше село Нагірчани <...> увійшла велика група польських солдат <...> і дали команду: «За 20 мінут жеби вас тут не було!» У селі здійнявся крик, зойк, плач. Транспорту нам ніхто не дав. Хто мав коней, той зложив собі, що міг, на віз і поїхав на станцію Бакунчиці в Перемишлі. І хто не мав коней – брав клунки на плечі, дітей, корову на шнурок і чвалав на станцію пішки, залишивши все в хатині, у stodолі і на полі. Назад дороги нам не було. <...> Ми прибули на станцію Бакунчиці в Перемишлі: більше ніхто до села не повертався, бо поліція і солдати не пускали. Чекали на ешелон надворі під дощем, в холоді і в голоді, бо не можна було зварити їжу навіть для малих дітей. Помістили у вагон чотири сім'ї. Вагони були довоєнні, малі. <...> Вивантажили на станції Комарно. Люди розійшлися по ближніх селах шукати собі житла і пристановища. <...> Однак у селі вільних хат не було: ще не виїхали з нього поляки. Ми цілий місяць жили разом з польською сім'єю...»

За книгою «Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади». – Інститут українознавства імені Крип'якевича НАН України. – Львів: 2002.

Катерина Суходольська, 1931 рік народження, переселена з Висоцька до Хоросткова

«Мене переселяли 1946 року, мені тоді було 15 років. Нам казали, що будуть вивозити. Вже кругом повивозили, а ще лишилося Висоцько. У нас стояло військо польське на фільварку.

Було свято якесь, люди з церкви йшли, тут прилітає хтось і каже: «Ходіть, бо акція прийшла вивозити». Мама прийшли з церкви, а вже фіра стоїть, два поляки з автоматами і так ми аж на станцію до Радимна. За дві години мали зібратися. А я кажу мамі: «Мамо, а вони будуть нас стріляти? Мамо, ну що ж то буде?» А мама казала, що не будуть стріляти.

І ми так їхали, тато просить того поляка: «Станьте, я візьму корові, я їду попри своє поле, може, я би вкосив хоч верету трави». Ну, якийсь добрий був, і тато пішли, вкосили, принесли, поставили на фіру. Ну і привезли нас до Радимна, а там нас всіх садили на коліна і поляки охороняли, так само з автоматами. Ми сиділи там на вокзалі чотири дні під відкритим небом. А потім везли нас, і худоба була в тому вагоні, і люди. На якійсь станції стояли чотири дні. Люди нам носили якісь бараболі, якісь баняки поприносили, і так ми варили їсти, і сиділи під голим небом. До Хоросткова нас везли десь два тижні, ми були б пішки дійшли.

Привезли, скинули під голе небо. Не було, де спати, і корова під голим небом, під складом, там склад був. Привезли нас і ми тут стояли три тижні, поки не поселили, бо не було де. Нас поселили чотири фамілії в одну хату. То ми там були три тижні, бо ще не повивозили всіх людей. Там, де нас поселили, тих людей виселили на Сибір. Потім дали хати. Прийшли на хату, а все голо, не мали, що їсти, а в Польщі залишили засіяні поля, приватні, власні, земля була оброблена, все чекало урожаю. Ходили на спиртзавод, крали бараболю змерзлу, крали ячмінь, пекли паляниці, а з бараболі терли тертюхи.

Ми як приїхали сюда, то думали всі, звідки вони звалилися, чи з Місяця, чи звідки?»

З проєкту ТСН «Скинуті під голе небо. Спогади українців про депортацію з Польщі». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/special-projects/migration/>.

Микола Голей

«Пастри корову, то вже входило в обов'язки старшого брата Івана. Це була його робота. Не раз приходив з пасовиська в сльозах, бо наш бонарівський діалект відрізнявся від місцевого покутського. Мова у нас хоч була українська, але діалект трохи був інший, наголоси ставилися інакше, одним словом, мовою ми трохи відрізнялися від місцевих мешканців. То ж місцеві діти, а їх було значно більше за нас, вже так над нами тішилися, що доводили до сліз. Та з часом всі поступово звиклися, подружилися, мовна різниця згладилася і всі ми дружно росли разом. <...> Та привезли ми сюди і багато нового, так сказати, передового у землеробстві. Наприклад, техніка обробки ланів у нас була вища, бо ми мали кращі механічні пристрої для обробки ґрунту і зерна. Тут виявився новим наш спосіб посадки картоплі. Тато, як і інші наші тазди, впрягши кобилу у плужок, садили картоплю рядами. Плугом і підгортали її з часом. Місцеві мешканці приходили дивитися і дуже дивувалися, що кобилу не треба було водити, вона сама

йшла рівненько і в кінці рядочка розверталася і йшла назад попри той рівчак. <...> Та з часом всі покутські села перейшли на нашу технологію посадки картоплі».

За книгою «Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х рр.: Документи, матеріали, спогади». – Інститут українознавства імені Крип'якевича НАН України. – Львів: 2002.

Марія Лазурчак, 1932 року народження, преселена в село Маринове Одеської області

«Сім'я складалася із 5 чоловік. Планували будувати новий будинок, вже і ліс заготували. А тут почалася війна, і на самому її початку тата, Івана Сеньковича Лазурчака, забрали на фронт.

В першому ж бою він загинув... Мама залишилася сама з трьома дітьми... <...>

Перше переселення було в 1948 році. Нас переселили в село Гошівчик, де ми прожили 3 роки. <...>

В 1951 році нас вдруге переселили в село Маринове Одеської області. І взагалі тоді переселили весь наш Нижньо-Устрицький район. Дуже важко нам завантажуватися у вагон – товарний. Мама одна, а ми всі малі. Тягнули все в вагон, як мурахи. Вагон нам дали на 3 сім'ї, їхали разом, мама, Ганна Ільківна Лазурчак і 3 дітей, Анастасія Ільківна Карич і 2 дітей, наша бабуся Ганна Григорівна Бучок, у якої чоловік теж загинув в бою, Марія Іванів (Сербан) і 3 дітей, чоловік теж загинув в бою. <...>

Їхали довго, було і холодно, і голодно, але хоч в одному нам пощастило: нас висадили вже не в Раухівці, а просто в Мариновому, легше було перевозити майно».

За книгою «Остання депортація. До 60-річчя примусового переселення 1951 року». Голова редакційної колегії Іван Ніточко. – Одеса, 2011.

Депортація у документах

Угода між Урядом Української Радянської Соціалістичної Республіки і Польським Комітетом Національного визволення про евакуацію українського населення з території Польщі і польських громадян з території УРСР

Дата підписання: 09.09.1944

Дата набуття чинності: 09.09.1944

ВІДДІЛ II. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1

Обидві Договірні Сторони зобов'язуються по підписанні цієї угоди приступити до евакуації всіх громадян української, білоруської, російської і русинської національностей, що проживають в Хелмському, Грубешувському, Томашувському, Любачувському, Ярославському, Перемишльському, Ліськовському, Замостінському, Красноставському, Білгорайському, Влодавському повітах і в інших районах Польщі, де можуть виявитися громадяни української, білоруської, російської і русинської національності, які побажають переселитися з території Польщі на Україну, та приступити до евакуації всіх поляків і євреїв, що перебували в польському громадянстві до 17 вересня 1939 року, які проживають в західних областях УРСР і бажають переселитися на територію Польщі.

<...>

Евакуація є добровільною і тому примус не може бути застосований ні прямо, ні посередньо. Бажання евакуйованих може бути висловлено як усно, так і подано на письмі.

Уряд Української Радянської Соціалістичної Республіки заявляє, що евакуйовані на територію Української Радянської Соціалістичної Республіки розміщуються згідно з їх бажанням або в колгоспному господарстві, або

наділяються землею для ведення одноосібного господарства в розмірах не менших ніж ті, якими вони користувались до евакуації, але не більше 15 га на одно господарство. Селяни, які переселяються на територію Української Радянської Соціалістичної Республіки, якщо вони навіть і не мали землі на момент евакуації, в разі їх бажання будуть наділені землею на загальних підставах.

<...>

Стаття 2

Сторони умовляються почати означену вище евакуацію з 15 жовтня 1944 року і закінчити її 1 лютого 1945 року. В період з 15 вересня до 15 жовтня провадиться облік числа, місцезнаходження і національності осіб, які бажають евакуюватися. На вимогу однієї з Сторін строк евакуації може бути продовжений за взаємною згодою.

Стаття 3

1. Встановити для осіб, що евакуюються з території Української РСР в Польщу, а так само з Польщі на територію Української РСР, такі пільги:

- а) списати всі недоїмки, які лічаться за ними, по натуральних поставках, грошових податках і страхових платежах;
- б) в разі, якщо евакуйований здасть свій урожай державі в пункті, звідки він виїжджає, друга Сторона на місці, де поселяється евакуйований, повертає йому зданий урожай в тій же кількості;
- в) звільнити в 1944 і 1945 рр. всі переселювані господарства, як на території Української РСР, так і на території Польщі, від усіх державних грошових податків та страхових платежів;
- г) видати евакуйованим грошову позику в місцях їх розселення на господарське влаштування та інші потреби в розмірі 5000 карбованців - злотих, на одно господарство з поверненням на протязі 5 років;
- д) в зв'язку з господарською заінтересованістю обох Сторін в тому, щоб евакуйовані повністю засіяли озимий клін, встановлюється, що в місцях

розселення ті з евакуйованих, які засіяли озимину, одержать озимі посіви по можливості в тих же кількостях.

2. Дозволити евакуйованим вивіз: одержі, взуття, білизни, постільних речей, продуктів харчування, хатніх речей, сільськогосподарського реманенту, упряжі та інших предметів домашнього і господарського вжитку, загальною вагою до 2 тонн на одну сім'ю, а також належної евакуйованому господарству худоби і птиці.

3. Особам спеціальних професій, як-от: робітникам, ремісникам, медикам, художникам, вченим і т. ін. надається право вивезти речі, необхідні для їх професійної діяльності.

4. Не допускається до вивозу:

а) готівка, паперові, золоті й срібні гроші всіх видів, за винятком польських паперових злотих, в розмірі не більше 1000 злотих на одну людину або радянських грошей не більше 1000 карбованців на одну людину;

б) золото і платина в зливках, розсипом і в ломі;

в) дорогоцінне каміння в необробленому вигляді;

г) предмети мистецтва і старовини в тому разі, коли ті й другі становлять колекцію, або в окремих примірниках не є сімейною власністю евакуйованого;

д) зброя (за винятком мисливських рушниць) і речі військового спорядження;

е) фото (крім особистих фотографій), плани, карти;

ж) автомобілі і мотоцикли;

з) меблі, залізницею і автотранспортом, з огляду на транспортні утруднення воєнного часу.

5. Договірні Сторони умовляються, що на майно, яке залишає евакуйований на місці, складаються спеціальні описи. Описи складаються спільно Уповноваженими і Представниками Сторін.

<...>

Стаття 4

Особи, що від'їжджають на підставі цієї Угоди, і майно, яке вони вивозять, - звільняються від будь-яких оподаткувань, зв'язаних з від'їздом.

<...>

ВІДДІЛ II. УПОВНОВАЖЕНІ І ПРЕДСТАВНИКИ

Стаття 7

Кожна з Договірних Сторін на території другої сторони призначає Головних Уповноважених. Друга сторона в цих же пунктах призначає Головних Представників. Головні Уповноважені і Головні Представники мають по два заступники і призначають в свою чергу своїх районних Уповноважених і районних Представників.

<...>

ВІДДІЛ III. ОРГАНІЗАЦІЯ ЕВАКУАЦІЇ

Стаття 12

Складання списків евакуйованих провадиться спільно Уповноваженим і Представниками Сторін.

Стаття 13

Списки евакуйованих містять в собі такі дані:

1. Прізвище, ім'я та по батькові.
2. Дата і місце народження.
3. Національність.

4. Сімейний стан.

5. Нинішнє місце фактичного проживання, з зазначенням

області, воєводства, району, повіту, волості, села і міста.

6. Заняття.

7. Число голів худоби, що перевозиться з евакуйованим.

8. Примітка.

Стаття 14

1. Сторони умовляються, що пунктами перебування Головних Уповноважених будуть такі: Люблін, Луцьк.

<...>

Стаття 15

Особам, що евакуюються на підставі цієї Угоди, надається право в порядку спільного виїзду взяти з собою сім'ї, при чому в складі сімей, на основі висловленого членами сімей бажання, можуть бути евакуйовані: дружина, діти, мати, батько, онуки, питомці і вихованці, а також і інші домочадці, оскільки вони ведуть спільне господарство з евакуйованими.

За дітьми від 14-літнього віку визнається право особисто визначати своє бажання лишитися або бути евакуйованими.

Стаття 16

При евакуації, по можливості, в першу чергу підлягають відправленню особи непрацездатні, хворі, інваліди, старики одинокі жінки і діти; особи, що перебувають на державному опікуванні, а також особи, члени сімей яких знаходяться на території другої Сторони.

<...>

Стаття 18

Контрольно-пропускними пунктами на території Української РСР є: Мала-Владівка, Бичків-Перевіз, Устилуг, Сокаль, Поркач, Рава-Руська, Краковець, Медика, Вацьковиці, Лясковите, Устянове. В зазначені пункти виділяються Представники Польської Сторони.

В зв'язку з реальною необхідністю можуть бути відкриті інші контрольно-пропускні пункти.

<...>

Документ міститься за
 посиланням: https://www.archives.gov.ua/Sections/Peremoga_65/fotos_07.php

**Доповідна записка заступника народного комісара держбезпеки УРСР
 секретарю ЦК ВКП(б) про відгуки населення Дніпропетровської області
 на розміщення виселених з Польщі українців**

Цілком таємно 27 березня 1945 року

ЦК ВКП(б) України тов. Хрущову М. С.

Військовою цензурою НКДБ УРСР у процесі перегляду поштової кореспонденції у лютому 1945 р. було виявлено 14 листів із відгукami сільського населення на прибуття з Польщі українців на проживання в райони Дніпропетровської області. Нижче наведені витяги з листів: «...Приїхали до нас поляки-переселенці з Польщі. Дуже освічені, культурні люди. Тут їм даватимуть ділянки, вони вестимуть одноосібне господарство, в колгосп нізащо не хочуть. Вони привезли з собою багато книжок <...> корів, коней, овець і мішками муку <...> Усі дуже багаті люди». «...До нас приїхало багато родин поляків і такі багаті, попривозили по 3 корови, по 4 свині, по 5 коней і не хочуть вступати до колгоспу. Я бачу, що вони незадоволені нашим народом...» «...Сюди прибули поляки з родинами, їх з Польщі виселили, вони українці <...> Їм обіцяють дати землю для одноосібного обробітку, але як це буде – це ще питання...» «...До нас приїхало багато поляків з сім'ями, у них багато худоби, хліба і сала. Жили вони самі господарями, а тепер їх змушують йти в колгосп, а вони не хочуть. Але будуть працювати так, як ми <...>».

За книгою «Депортації. Західні землі України кінця 30-х–початку 50-х рр. Документи, матеріали, спогади. У 3-х тт.», Т. 1., Львів:

Інститут українознавства НАН ім. І Крип'якевича України, 1996. – С. 467-469.

Спеціальне повідомлення про хід переселення польських громадян до Польщі згідно з Люблінською угодою Цілкою таємно ЦК КП(б) України

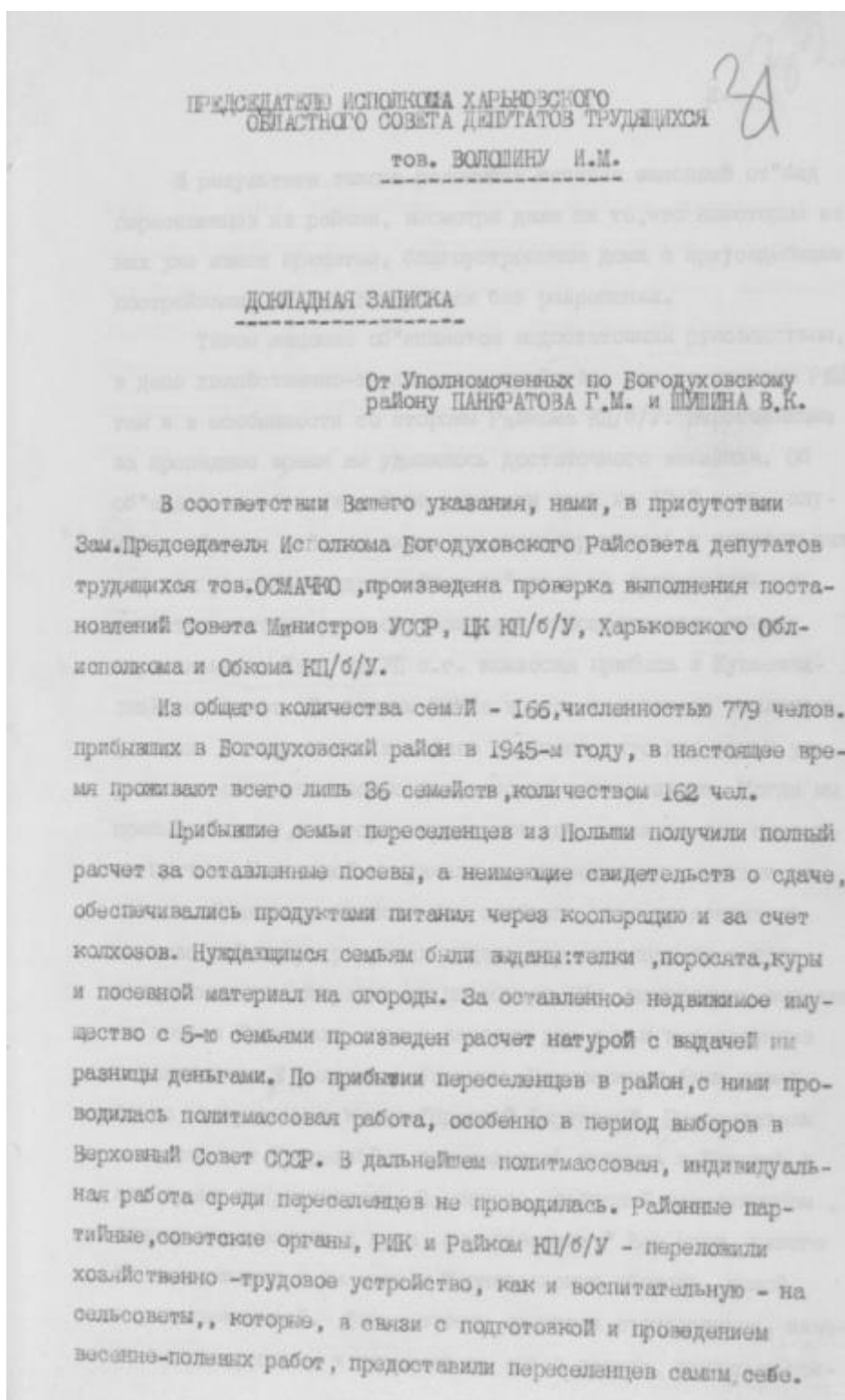
Тов. Хрущову М. С.

Проведені останні часом арешти польських антирадянських елементів, що саботували виїзд поляків із західних областей України до Польщі, <...> різко змінили настрої і хід переселення поляків, які почали масово добиватися якнайшвидшого виїзду до Польщі <...>. Середньодобовий запис поляків на виїзд до Польщі у Дрогобицькій області перед проведенням операції з вилучення польських антирадянських елементів становив 30-35 осіб, а тепер він сягає 300 осіб. У Станіславівській області середньодобовий запис зріс з 50–60 до 150 родин, причому багато з них запитують: «Чи не можна від'їхати з першим транспортом?» Дуже багато поляків, що записалися на виїзд, не чекаючи організованого відправлення, беруть у комісії відповідні документи і вирушають самостійно, вишукуючи для цього усілякий можливий транспорт <...>.

Із книги «Депортації. Західні землі України кінця 30-х–початку 50-х рр.. Документи, матеріали, спогади. У 3-х тт.», Т. 1., Львів: Інститут українознавства НАН України, 1996. – С. 412–421.

Доповідна записка уповноважених по Богодухівському району

голові виконкому Харківської облради депутатів трудящих Волошину І. М. про стан родин переселенців із Польщі та причини їх масового від'їзду із району. 24 липня 1946

Держархів Харківської області, ф.Р.-3858, оп. 3, спр. 516, арк. 31-36.

Звіт про господарсько-побутове влаштування українського населення, евакуйованого з території Польщі в Станіславську область. 25 травня 1947

44   24
55

сек. 00280
31/2. 48.

СЕКРЕТНО
экз. № .....

ЗАВЕДУЩЕМУ СЕЛЬХОЗТЕЛОМУ ЦК КПСР
ГОВ. ВАРШАВСКОМУ

О Т Ч Е Т

О хозяйственно-бытовом устройстве украинского населения, эвакуированного из территории Польши в Станиславскую область.

По состоянию на 25 мая с.г. по области зарегистрировано 7645 семей- 32436 человек переселенцев, эвакуированных из Польши. Прибывшие семьи размещены- в городах-1073 хозяйства, в селах 6572 семьи.

В городах 520 хозяйств получили дома, 375 семейств размещены в коммунальных квартирах, остальные 168 хозяйств живут по квартирам местных жителей. В селах 5778 семейств обеспечены домами, 80 хозяйств получили квартиры, 714 хозяйств временно размещены по крестьянам. Все семьи временно размещенные по крестьянам, обеспечены усадьбами, где производится строительство новых домов.

Землей наделено 7635 хозяйств с общей площадью 20995 га, в том числе: в городах- 1063 семьи, что составляет в среднем на одно хозяйство от 0,15га до 0,7 га в городах, от 3 до 7 га в селах, при средней обеспеченности в области 3,25га, а 10 семей-переселенцев, проживающих в городах в районных центрах, не получили землю по различным причинам: по старости, одиночки, работавшие в учреждениях.

Расчеты за оставленные в Польше сельхозпродукты и посевы произведены полностью с 6445 хозяйствами, согласно предъявленных ими 13201 актами накладных, по которым выдано:

а/ зерновых культур	- 46358,0 цент.
б/ масляничных	- 74,6 "-
в/ сена и соломы	- 24134,0 "-
г/ овощей	- 4546,0 "-
д/ картофеля	- 60943,0 "-

Держархів Івано-Франківської області, ф.П-1, оп. 1, спр. 576, арк. 55-57.

Із підсумкового звіту Головного уповноваженого уряду УРСР про виселення українців із Польщі

№ 14 від 14 лютого 1947 року

У результаті незадовільного виконання наших заявок на залізничний транспорт, на залізничних станціях Ковельської та Львівської залізниць утворювались великі скупчення українських господарств, що очікували повантаження. Евакуйованим людям доводилося довгий час чекати на вагони у надзвичайно важких умовах за відсутності іноді достатньої кількості продуктів харчування, за нестачі фуражу для худоби тощо, що створювало для них надзвичайно серйозні труднощі. Для ілюстрації можемо навести наступні випадки, коли евакуйованим доводилося дуже довго очікувати на повантаження у вагони. Так, наприклад: На станції Угнів з 2 лютого до 4 червня 1945 року очікували повантаження 707 українських родин, на станції Сокаль 1 329 родин, на станції Белз 970 родин, що евакуйовувалися з Томашівського повіту. На станції Любачів та на станції Башта с 28 січня до 5 травня 1945 року очікували посадки у вагони 900 українських родин.

Оголошення в газеті «Радянське слово»

Укладення договору між Радянським Союзом і Польською Республікою про обмін прикордонними ділянками

Уряд Польської Республіки звернувся недавно до Уряду СРСР з проською обміняти невелику прикордонну ділянку території Польщі на рівну прикордонну ділянку території СРСР внаслідок економічного зв'язання цих ділянок до суміжних районів СРСР і Польщі. Уряд СРСР погодився з пропозицією Уряду Польської Республіки.

В результаті радянсько-польських переговорів, що відбувалися в Москві, був підписаний Договір про обмін прикордонними ділянками державних територій в районі Дрогобицької області Української РСР і Люблінського воєводства Польської Республіки.

Договір підписали: від Союзу РСР—Міністр Закордонних Справ СРСР А. Я. Вишинський і від Польської Республіки—заступник Голови Ради Міністрів Польської Республіки А. Завадський.

(«Радянське слово» від 22 травня 1951 року).

Додаток 5. Інфографіки

АКЦІЯ «ВІСЛА» - ЗЛОЧИН ПОЛЬСЬКОГО КОМУНІСТИЧНОГО РЕЖИМУ

28.04 – 29.07.1947

НАМІР:
«Остаточне вирішення української проблеми в Польщі» (з плану операції "Схід", надалі перейменованої на "Вісла")

ПРИВІД:
Вбивство УПА віце-міністра оборони Польщі Кароля Свєрчевського 28 березня 1947 р.

ОФІЦІЙНА ВЕРСІЯ:
Ліквідація УПА, підтримуваної українським населенням

ЗАЙСНЮВАЛИ:
21 тисяча польських і кілька тисяч радянських і чехословацьких військових

ДЕПОРТОВАНО:
- Квітень-липень 1947 – **140 575** осіб
- До грудня - ще близько **10 000** осіб

ЗААРешТОВАНО І ЗАСУДЖЕНО:
- **315** цивільних осіб-українців
- в т.ч. **173** розстріляно

УВ'ЯЗНЕНО У КОНЦТАВОРИ «ВВОЖНО»:
- **3936** осіб
- в т.ч. **823** жінки
- **27** священників
- близько **200** бранців загинули внаслідок катувань

ПЛОЩА ТЕРИТОРІЇ, З ЯКОЇ БУЛИ ВИСЕЛЕНІ УКРАЇНЦІ:
19 500 км²

АКЦІЯ «Вісла» – військово-політична операція польської комуністичної влади, що стала інструментом етнічної чистки та полягала у примусовій депортації всього українського населення південно-східних регіонів Польщі (Лемківщина, Холмщина, Надсяння й Підляшшя) до її північно-західних земель

ЯК ЦЕ ВІДБУВАЛОСЯ:
- оточення населених пунктів військовими
- складання списків на виселення
- розподільний пункт
- товарний вагон
- пункт переадресації
- збірний пункт
- 2 години на "збори" в дорогу

ПРАВОВА ОЦІНКА:
- ЗЛОЧИН ПРОТИ ЛЮДЯНОСТІ
- ВОЄННИЙ ЗЛОЧИН
- ЕТНІЧНА ЧИСТКА

позбавлення прав на колишні господарства і майно
розвезення по селах (не більше 5 українських родин в одному)
заборона змінювати місце проживання
розподільний пункт
повітова залізнична станція
пункт переадресації
збірний пункт

Холм
Перемішля

Конспект уроку

Тема. Масові депортації (1944–1947 рр.) Обмін населенням між Польщею й УРСР. Операції «Вісла» і «Захід».

Мета:Навчальна:

- охарактеризувати депортаційні процеси повоєнних років як військово-політичні акції комуністичної влади та злочин проти українців; */логічна*

- визначити причини та наслідки депортацій українців із західних областей УРСР та південно-східних областей Польщі; */логічна, аксіологічна, інформаційна*

- Удосконалювати вміння учнів аналізувати події та явища, робити висновки й аргументувати їх фактами, працювати з історичними джерелами, підручником, іншими видами інформації; */логічна, аксіологічна, інформаційна*

Розвивальна:

- розвивати увагу, пам'ять, мислення, вміння аналізувати та робити висновки; */логічна*

- продовжити розвивати вміння роботи з історичною картою; */ просторова*

- розвивати хронологічну компетентність (вправа «Історичний диктант»); */хронологічна*

- розвивати навички роботи в парі. */логічна, виховна*

- формувати критичне мислення (на основі запитань до тексту параграфа); */логічна*

- виховувати вміння працювати в колективі (вправи в парах) */ хронологічно-логічна*

- формувати навички роботи з ілюстраціями в підручнику (карикатури, портрети діячів); */інформаційна*

- формувати комунікативну компетентність шляхом усних відповідей, міркувань «Поділись думками»); */мовленнева*

Виховна:

- виховувати патріотизм на прикладах героїчної боротьби наших предків за свою незалежність і свободу, на прикладі діячів українського визвольного руху; / *громадянська, особиста, аксіологічна*
- виховувати повагу до історичного минулого народу; / *громадянська, особиста*
- формувати інтерес до історії на основі історичних подій (на прикладі операцій «Вісла» та «Захід»); / *громадянська*
- формувати в учнів навички самоосвіти (на основі домашнього завдання)

Очікувані результати. *Після уроку учні/учениці зможуть:*

- *називати дати, пов'язані з темою уроку;*
- *охарактеризувати депортаційні процеси повоєнних років як військово-політичні акції комуністичної влади та злочин проти українців;*
- *визначати причини та наслідки депортацій українців із західних областей УРСР та південно-східних областей Польщі;*
- *висловлювати власні судження щодо насильницьких методів переселення людей.*

Тип уроку: комбінований

Обладнання: підручник, карти, відеоматеріали, Інтернет-ресурси, роздатковий матеріал.

План уроку:

1. Обмін населенням між Польщею й УРСР.
2. Масові депортації (1944–1946 рр.). Операції “Вісла” і “Захід”.
3. Ліквідація УГКЦ у 1946 р.

Хід уроку

Час	Етап уроку	Навчально-виховна діяльність вчителя	Навчально-виховна діяльність учнів	Примітки
3 хв.	1.Організаційний	Привітання з учнями, перевірка присутніх. - Як почався ваш день?Що хорошого запам'яталось? - Діти, я сподіваюсь у вас сьогодні хороший настрій. Пропоную з таким настроєм провести цей урок і отримати задоволення від власних успіхів.		
7 хв.	2.Перевірка домашнього завдання		<u>Письмова робота</u> Історичний диктант. 1) ООН була створена... (24 жовтня 1945 р.) 2) УРСР отримала запрошення на конференцію, що проходила у ... (Сан-Франциско) 3) Договір між СРСР та Чехословаччиною про вихід Закарпатської України зі складу Чехословаччини було підписано... (29 червня 1945 р.) 4) Упродовж 29 липня - 15 жовтня 1946 р. делегація УРСР брала участь у... (Паризькій	<i>Хронологіна</i> <i>Просторова</i> <i>Хроологічна</i> <i>Логічна</i>

			<p>мирній конференції)</p> <p>5) Згідно договору, підписаного 10 лютого 1947 рр. Румунія передала УРСР ... (Бессарабію та Північну Буковину)</p> <p>б) За тим же договором Угорщина відмовилася від претензій на ... (Закарпатську Україну)</p> <p>7) Радянсько-польський державний кордон від 16 серпня 1945 р. було встановлено по лінії Керзона з корективами на користь... (Польщі)</p> <p>8) 22 січня 1946 р. у складі УРСР було створено... (Закарпатську область)</p> <p>9) Господарство Кримського півострова занепало унаслідок... (депортації кримських татар 1944 р.)</p> <p>10) Передачу Україні Кримської області було приурочену 300-річчю ... (Переяславської ради)</p> <p>11) Офіційно Кримський півострів</p>	<p><i>Просторова, логічна</i></p> <p><i>Логісна</i></p> <p><i>Хронологічна</i></p>
--	--	--	--	--

			<p>увійшов до складу УРСР ... (19 лютого 1954 р.)</p> <p>12) Остаточний обмін територіями з Польщею відбувся ... (15 лютого 1951 р.)</p> <p><u>Дошка</u></p> <p>2. Робота з історичною картою.</p> <p>Покажіть на історичній карті:</p> <ul style="list-style-type: none"> • території, передані за обміном 1951 р.; • територіальні зміни, згідно міжнародним договорам 1945 – 1947 рр.; • Херсонську область, що утворена 30 березня 1944 р.; • територію, що перейшла до складу УРСР у лютому 1954 р. 	<i>Просторова</i>
5 хв.	III. Мотивація навчальної діяльності. Повідомлення теми та мети уроку.		<p>1. Вправа «Передбачення за ілюстраціями».</p> <p>Перегляньте зображення.</p> <p>Висловіть свої припущення, про що може йтися на уроці? (Відповіді дітей)</p>	<i>Логічна Аксиологія</i>

			  	
20 хв.	4. Вивчення нового матеріалу	<p>1. Масові депортації 1944-1946 рр.</p> <p>- Після закінчення війни вперше за багато століть фактично всі українські землі увійшли до складу Української РСР. Польща, Чехословаччина, Угорщина, Румунія визнали нові політичні реалії, підтвердивши в міжнародних актах згоду змінити свої кордони на користь Радянського Союзу. <i>інформаційна</i></p> <p>- Нове розмежування кордонів супроводжувалося переміщенням великої кількості населення. Це пояснювалось як</p>	<p>1. Перегляд відеоролику подальшим обговоренням.</p> <p>https://www.youtube.com/watch?time_continue=20&v=5wLmb3FagAM</p> <p>- Яким чином влада СРСР та Польщі остаточно вирішили національне питання? (обміном населенням) (Ворко)</p> <p>- Яку угоду було укладено у Любліні 9 вересня 1944 р.? (Про взаємний обмін</p>	<p>3</p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Просторова</i></p>

		<p>бажанням народів проживати в рамках власних державних утворень, так і етнічним протистоянням, що виникло у зв'язку з тривалим періодом національного та духовного гноблення українців.</p> <p>Українці, що проживали на захід від лінії Керзона, були виселені в Радянський Союз, а поляки з України – в Польщу.</p> <p>-Так із Галичини, Волині, Рівненщини в 1944—1946 рр. до Польщі переселилося майже мільйон чоловік польського населення. У ці ж роки з Польщі (Лемківщина, Холмщина, Підляшшя, Надсяння) до України переїхало 520 тис. українців. З метою недопущення можливих проявів «буржуазного націоналізму» значна частина українців з Польщі направлялась радянським керівництвом не до близьких їм західних, а до зрусіфікованих південних та східних областей.</p> <p>2. Масові депортації (1944–1946 рр.). Операції “Вісла” і “Захід”. Польська влада, зі свого боку, вдавалася до жорстоких санкцій проти українців, які залишились на її територіях і</p>	<p>населенням)(Вайда)</p> <p>-Які території потрапили під виселення? (Антонів)</p> <p>-Які наслідки поніс за собою цей договір?(Драган)</p> <p>2. Робота в парах.</p> <p>Опрацюйте текст підручника на с. 21 – 23.</p> <p>Перекажіть текст за запитаннями?</p> <p>1.Що передбачав договір, підписаний у Любліні 9 вересня 1944 р.?(Масна)</p> <p>1.Чому поляки виявляли активне бажання переселитися?(Костишин)</p> <p>3.Які причини масового небажання українців покидати свої домівки?(Лесюк)</p> <p>4.До чого призвело небажання українців до переселення?(Вайда)</p> <p>Аналіз відеоролику.</p> <p>https://www.youtube.com/watch?v=uVTjAC85gkc</p> <p>-Що ж являла собою операція «Вісла»? (Антонів)</p>	<p><i>Логічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p>
--	--	--	--	--

		<p>переселялись до України не бажали.</p> <p>Найбільшою антиукраїнською акцією, здійсненою польськими властями, були проведена у квітні-травні 1947 р. операція «Вісла». В ході її проведення українці, що проживали у прикордонних з УРСР районах, (Лемківщина, Підляшшя, Холмщина, Надсяння) були переселені на захід і північ Польщі, їхнє майно конфісковане, а на кордоні з Радянською Україною утворено так звану «санітарну зону».</p> <p>Під прикриттям необхідності ліквідації на цих територіях залишків формувань УПА, а також з метою ліквідувати українську національну меншину на східних окраїнах Польщі, прискоривши асиміляцію українців, та придушити український національно-визвольний рух польське комуністичне керівництво виселило українців з традиційно обжитих ними земель та розселило фактично по всій Польщі.</p> <p>З 28 квітня 1947 р було виселено зі своїх домівок та відправлено</p>	<p>Коли вона розпочалася? (28 квітня 1947 р., 4 година ранку)(Драган)</p> <p>Яку мету переслідувала операція? (придушити будь-які повстання, ліквідувати УПА, розпорозити українську національну меншину в Польщі)(Петрів)</p> <p>Яка подія стала приводом до операції? (убивство заступника міністра оборони Польщі, в якому звинуватили УПА)(Вайда)</p> <p>Як відреагувало місцеве населення на акцію? (підтримали)(Пеняжок)</p> <p>Коли завершилася операція? (у жовтні 1947 року)</p> <p>Аналіз відеоролику.</p> <p>Проаналізуйте відеоролик за запитаннями.</p> <p>https://espresso.tv/video/252219</p> <p>Коли розпочалася операція «Захід»? (21 жовтня 1947 р.)</p> <p>Яка доля чекала на</p>	<p><i>Хронологічна</i></p> <p><i>Аксіологічна</i></p> <p><i>Логічна</i></p>
--	--	--	--	---

на захід Польщі близько 150 тис. чоловік. Переїзд та розміщення українців на нових землях стали справжньою трагедією. Чимало людей померло від голоду та хвороб, на нових місцях українцям передавалися найгірші, напівзруйновані господарства та земля, яка вже 2-3 роки лежала перелогом. Радянське керівництво, в свою чергу, у 1947 році здійснило операцію «Захід». В ході її проведення українське населення, що проживало в Західній Україні було переселено до Казахстану і Сибіру.

депортованих українців?

Робота з контурними картами.

Позначте на контурній карті:

- територію Закарпатської України, переданої до складу УРСР за договором із Чехословаччиною 29 червня 1945 р.;
- межу українських земель, переданих Польщі за радянсько-польським договором 16 серпня 1945 р.;
- райони проведення польською владою депортаційної операції «Вісла» у квітні 1947 р.;
- спеціальні збірні пункти, звідки депортували на схід українське населення під час операції «Захід» у жовтні 1947 р.

Просторова

